

NR 2 2016

26. ÅRGANG

STAVANGEREN

MEDLEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER

FREDSKONTORET

SIDE 7

**ROCKEGATA
I STAVANGER**

SIDE 17

**SISTE TUR MED
FERJÅ**

SIDE 25

**ARNE RETTEDAL OG
ROGALANDBANKEN**

SIDE 34

INNHOLD

<i>Sonja Lid</i> FREDSKONTORET et intet eller alt	7
<i>Øyvind Ellingsen</i> Rockegata i Stavanger	17
<i>Rolf Østbø</i> Siste tur med ferjå	25
<i>Jan Gjerde</i> – Jeg var så definitivt ingen finansmann Arne Rettedal og Rogalandsbanken	34

BIDRAGSYTERE I STAVANGEREN NR 2 2016

ØYVIND ELLINGSEN f. 1958. Journalist, forfatter og kommunikasjonsrådgiver. Arbeidet 30 år i Stavanger Aftenblad, i et reklamebyrå, og fire år i Rogalands Avis. Han jobber nå som kommunikasjonsrådgiver i Statens vegvesen. Sammen med to andre tidligere kollegaer driver han også bedriften Infomag AS. Utga på eget forlag i 2015 boken «Et levd rockeliv» om Magnes Høylands liv. Boken tar også for seg andre band som har satt sitt preg på Stavanger-rocken.

JAN GJERDE, f. 1943. I perioden 1979 – 1994 hadde han stillinger som markedssjef, informasjonssjef og banksjef i Rogalandsbanken/Fokus Bank Stavanger. Han var styresekretær i Rogalandsbanken i perioden 1984 – 1988, redaktør av «Stavangeren» 1995 - 2000 og styreleder i «Byhistorisk Forening Stavanger» 1996 - 2000. I 2008 fikk Gjerde «Odd Noregers stipend for sakprosa og kritikk» av Stavanger kommune.

SONJA LID, f. 1933. Forfatter og skuespiller. Etablerte Fredskontoret i Stavanger i 1962 sammen med ektemannen Lars Andreas Larssen. Har utgitt åtte bøker om samliv og samfunn; alle i landskapet mellom dokumentar og fiksjon. Med-forfatter av boken «I strid for fred», utgitt ved Fredskontorets 50-års jubileum i 2012.

ROLF ØSTBØ, f. 1956. Redaktør for Sørvesten (Utgiver Norges Handikapforbund.) Bokhandler 1989- 2003. Medredaktør for boken «Me e Buøy» (lokalhistorie for byøyene 1909- 2009, utgitt av Buøy Idrettslag). Redaktør Buøy-Posten 1986-2003. Sentralstyremedlem Norges Handikapforbund (NHF) 1989- 1993. Leder Norges Handikapforbunds Ungdom (NHFU) 1989- 1993.

LEDERENS SPALTE

Så er kommunegrensene i søkelyset igjen. Budskapet fra Stortinget er ikke til å ta feil av; det skal gjennomføres en kommunereform der målet er å få større og mer robuste kommuner med økt makt og myndighet. Dette mener man er nødvendig for å møte morgendagens utfordringer og stadig høyere forventninger fra innbyggerne. Innen 1. juli i år skal hver kommune fatte vedtak om og eventuelt hvilke andre kommuner de ønsker å slå seg sammen med.

I diskusjonene som pågår, kan man tidvis få inntrykk av at nåværende kommunegrenser ble etablert samtidig som de 10 bud ble overlevert på til Moses på Sinai-fjellet, men slik er det jo ikke...

Da det kommunale selvstyret ble innført i 1838, ble det opprettet 392 kommuner i Norge. 27 av disse var i vårt fylke. Bare to av dem var bykommuner, nemlig Stavanger og Egersund. Kommunegrensene har vært i stadig end-

ring siden. I årene fram til 1930 var det ikke sammenslåinger som gjaldt, men tvert imot oppdeling. Selv om det i 1838 bare var to fylker som hadde flere kommuner enn Rogaland, var oppdelingene også her tallrike. I 1930 hadde fylket 55 kommuner, bare på Karmøy var det sju kommuner! Norge hadde fram til dette tidspunktet fått 355 nye kommuner og landet var delt inn i 747 kommuner. Mange av kommunene var svært små og hadde meget begrensede ressurser.

Nye kommunikasjonsmønstre gjorde etter hvert kommuneinndelingen lite hensiktsmessig. Veier ble bygget, nye fergesamband ble opprettet og mange lokalbåtruter hadde ikke lenger livets rett. Fjorden som før hadde bundet sammen og vært hovedtransportåre i generasjoner ble nå det som skilte en del av kommunen fra en annen. I 1946 ble derfor Schei-komiteen nedsatt, den skulle gjennomgå samtlige kommuner og foreslå nødvendige endringer.

Som følge av Schei-komiteens arbeid, ble den mest omfattende kommunesammenslåingsprosessen i historien gjennomført på 1960-tallet. Toppåret var 1964 da ca. en fjerdedel av Norges kommuner ble lagt ned. Men Schei-komiteen slo ikke bare kommuner sammen, noen ble også delt opp og tillagt nabokommunene.

Det er vel ingen overdrivelse å si at sammenslåingene jevnt over var ganske upopulære. Noen steder ble komiteens forslag stemplet som både komiske og urealistiske. På tross av det, var reduksjonen av kommuner antakelig høyst nødvendig selv om en og annen kommune kanskje kunne vært spart.

Stavangers areal er utvidet hele sju ganger. Første gang allerede i 1848, den foreløpig siste og mest omfattende i 1965. Byens areal før utvidelsene begynte, var beskjedne 0,32 km² og utgjorde i grove trekk det som omfattes av det nylig fremlagte forslaget til sentrumsplan.

Etter 2. verdenskrig følte Stavangers politikere et stort behov for mer areal. Bolignøden var stor, totemangelen likeså. Befolkning stagnerte, folk og industri flyttet til Hetland. Stavanger gjenopptok derfor i 1945 sine planer om at Stavanger og den delen av Hetland som lå vest for Gandsfjorden, burde slås sammen. Det er kanskje verd å merke seg at Madla på det tidspunktet ikke var omfattet av Stavangers ønsker om arealutvidelse.

Men forsøket mislyktes, Hetland ville vente på Schei-komiteen og Stavanger kunne bare håpe på en velvillig komiteinnstilling. Men den ble det helt motsatte. Komiteen mente at Stavanger ikke hadde behov for mer areal med det første og at Hetlands grenser til Stavanger skulle opprettholdes. Stavanger hadde mer enn store nok oppgaver innenfor de eksisterende grensene, mente komiteen. En for stor utvidelse ville bli et hinder for byen da den ville få enda flere oppgaver å løse. Byen ville bli overbelastet med negative følger for både by og land. Komiteen avviste dermed Stavangers sammenslåingsforslag på prinsipielt grunnlag.

Det skulle imidlertid vise seg at tiden hadde løpt fra Schei-komiteen på enkelte områder. Kommunal-departementet forkastet rett og slett Schei-komiteens prinsipper for byutvidelser. Dette medførte at departementet i 1962 grep inn i prosessen i Stavanger-området og framtvang en sammenslåing mellom Stavanger, Hetland og Madla.

Etter ønske fra Hetland, Stavanger, dels Madla og Rogaland fylkeskommune ble det senere besluttet at Riska og Dale ikke skulle inngå i den nye storkommunen. Resultatet ble at Stavanger, Madla og halve Hetland ble slått sammen til en kommune med virkning fra 1. januar 1965.

Austre Åmøy ble et kapittel for seg. «Alle» offentlige instanser gikk inn for at hele Åmøy skulle koples til den foreslåtte felleskommunen Mosterøy-Rennesøy, det hadde heller ikke Stavanger noe i mot. Men det hadde befolkningen på Austre Åmøy. Da kommunalkomiteen kom på besøk, holdt organist Alfred Lunde et engasjert foredrag i kapellet der han fortalte at hver 17. mai gikk hele befolkningen opp på den høyeste topp for å høre lyden fra Stavanger. Han konkluderte sitt innlegg med at fortsatt tilknytning til Stavanger og fastlandet var en livsbetingelse både for jordbruket og alle ungkarene på øya. Og slik ble det!

Harald Sig. Pedersen
Leder, Byhistorisk forening

Kilder: Regjeringen.no, NOU 1992:15, Stavanger Bys historie bind 3, kapittel 2, Kenneth Myhre, UiS: Da tre blir til en.

SONJA LID

FREDSKONTORET et intet eller alt

Jeg skriver Oslo den 11.4.2016. Hvis jeg snur på de to siste sifrene, er jeg tilbake i dagboken min i Stavanger for 55 år siden:

«9.9. 1961. Brett Borgen og jeg plages av magesmerter og litt kvalme. Det minner om graviditet, men vi utelukker det, begge; kan det skyldes atombombep prøvene -?»

«12.9. I morgen er det radioaktive skyer over Norge; hvis regn, skal sønnen vår være inne...»

«Vår verden trues av en krise hvis omfang ikke helt synes å ha gått opp for dem som har makt til å treffe de store avgjørelser. Frigjøringen av atomkraftene har endret alt, bare ikke vår måte å tenke på, derfor glir vi mot en katastrofe uten like...» (Albert Einstein, 1950).

USA hadde allerede atomvåpen. USA hadde brukt dem.

1945 ble bombene sluppet over Hiroshima og Nagasaki.

1958: Atombombeeksperimentene fortsetter. Vest-Tyskland sier ja til å utstasjonere atomvåpen.

1961: Fra 1. september gjennomfører Sovjetunionen en rekke prøvesprengninger over Novaja Semlja.

6. oktober: Den 18. bomben sprenges - det tilsvarer 2500 Hiroshima-bomber.

24. oktober: Fullt beredskap i Bodø sivilforsvars varslingskommando for radioaktivt nedfall.

25. oktober: Krisemøte i Norge: Hva gjør vi for å dempe virkningene av det radioaktive nedfallet?

30. oktober: Til tross for protester fra 87 land, detonerer Khrustsjov superbomben på 50 megatonn.

Og angsten brer seg.

Fredskontoret i Stavanger var preget av engasjement, kreativitet og stort pågangsmot. Plakatene bak Sonja Lid og Lars Andreas Larssen viser bare en liten del av alt det som foregikk. Foto: Rogalands Avis.

Så var vi i gang. Det i utgangspunktet utenkelige - at Lars Andreas Larssen og jeg skulle starte et Fredskontor i Stavanger? Og som nybakte skuespillere måtte si adjø til Rogaland Teater?

At Fredskontorene skulle gro utover landet i årene som fulgte. Viltvoksende, men høyst levende vekster, som ønsket å vokse og være i en verden fri for atomvåpen!

Men det utenkelige skjedde. Lite ante vi om det få år før (vi hadde ennå ikke fått vår førstefødte).

Jeg kom til Stavanger i 1958 som nyutdannet elev fra Statens Teaterskole i Oslo. St. Hans samme år forlovet jeg meg med Lars, som ennå hadde ett år igjen på skolen. Vi giftet oss i 1959.

Stavanger var et sted på jorden vi kunne lengte etter å bo. Der fantes små, gamle hus, et gjestfritt torg og en høyreist kirke. Breivatnet bød på liv og glede for et rikt fugleliv, og sjøen lå «tett attme». En gave for Lars og meg som begge var født nordpå, på hver vår side av Møysalen, med havet like inn til sengekanten. Og med mødre fra hvert sitt sted som ledere av Norske Kvinners Sanitetsforening.

Så delte vi også kjærligheten til hverandre og til det gamle, aktverdige, hvitmalte teatret, som vi skulle tilhøre de neste fire årene. Innenfor veggene lå magien i halvmørket, ikke minst rundt de små garderobene våre på loftet, de bare knyttet oss tettere sammen i det ennå ukjente landskapet.

Bortest på gangen styrte selveste Guri Stormoen, og hun ble Vetles, vår førstefødtes, gudmor og vår nære venn.

Det siste Lars og jeg spilte sammen på Rogaland Teater, var «Læraren» av Arne Garborg.

Det var i januar 1962. Der sto Lars frem på scenen som den idealistiske Paulus. Han gir fra seg gods og gull, blir et ydmykt menneske som lever for en høyere idé, fulgt opp av sin trofaste kone Helga. Utenfor scenen, i Stavanger by, satte virkeligheten spor.

Alle var vi oppskremte og redde for et øket antall prøvesprengninger som fant sted høsten 1961. Verst var tanken på barnet vårt. Var maten han spiste og melken han drakk radioaktiv?

Og ingen gjorde noe.

Det eskalerte i 1961 da Lars var på teaterturne:

På sytti tusen favners dyp -

Sonja Lid og Lars Andreas Larssen åpner fredskontor for Rogaland i Stavanger i dag

Sonja Lid og Lars Andreas Larssen, kjent skuespillerpar fra Rogaland Teater, har brutt alle bruer og kastet seg ut på sytti tusen favners dyp: De åpner i dag «Fredskontoret» for Rogaland, bestemt på å vie sitt liv i fredens tjeneste. — Dette har helt og holdent skjedd fredstiltak. Kontoret vil prøve å samordne fylkets organiserte og individuelle fredskrefter og opptre som en kontaktsentral for dem. — Hvordan skal dere arbeide i marken? — Ved foredrag og rundebordkonferanser, spesielle fredsaftener

Fredskontoret håper å få besøk av „Frankrikes Gandhi”

Ikke-volds-kurs med Lanzo del Vasto - dersom det økonomiske lar seg ordne

— Programmet for høsten er ikke lagt opp i detalj ennå, men vi har mange planer, forteller lederen av Fredskontoret i Stavanger, Lars Andreas Larssen. — Den danske forfatteren Carl Scharnberg som var her i fjor, har lovet å komme i høst og vi håper å kunne ha en

bordsdebatt om krig og kristendom med undertittel: Atomalderens utfordring, og de fleste deltakerne blir hentet fra kirken. Dessuten håper vi å få positivt svar fra en kjent Sovjetekspert som vi ønsker en orientering av.

En stor dans er under uttatt. Fredskontoret har allerede fått besøk av Tor Bjerkmann, redaktør av det pasifistiske månedstidsskriftet PAX. — Alle mennesker er dog mot krig og all dens vesen, sa han. Og vi må sidestille sivilforsvaret med institusjoner som brannvesen eller sykehus. Dette er også institusjoner som samfunnet har i tilfelle det skulle inntreffe en ulykke. Tor Bjerkmann sa at krig på ingen måte kan sammenliknes med en naturkatastrofe. Krig er menneskets verk, i motsetning til uregelmessigheter i naturen. Vi skal kunne unngå krig.

Stavanger Aftenblad refererer fra Fredskontorets virksomhet.

Sivilforsvarsdiskusjon

Det aktive «Fredskontoret» i Stavanger trosset aprilkveldens blå himmel og arrangerte diskusjonsmøte om «Sivilforsvar — sunn fornuft eller folkebedrag» lørdag aften. Innledere var sivilforsvarsinspektør Johs. Nordhaug og Tor Bjerkmann, redaktør av det pasifistiske månedstidsskriftet PAX. — Alle mennesker er dog mot krig og all dens vesen, sa han. Og vi må sidestille sivilforsvaret med institusjoner som brannvesen eller sykehus. Dette er også institusjoner som samfunnet har i tilfelle det skulle inntreffe en ulykke. Tor Bjerkmann sa at krig på ingen måte kan sammenliknes med en naturkatastrofe. Krig er menneskets verk, i motsetning til uregelmessigheter i naturen. Vi skal kunne unngå krig.

En av transparentene i demonstrasjonstoget: Ingen atomvåpen til Norge. For avspenning og fred.

21.8. 61. «Kjære Lars, hvordan har du det? Er du redd? Folk sier ikke så mye høyt til hverandre lenger. Men vi må gjøre noe, ikke sant, Lars? Skriv, skriv til meg, er du snill... Jeg har nettopp vært inne og «eksellerert» i den nye teaterrollen min. Det kjentes til tider aldeles umulig...

Lars, nu er en 20, 30, 50 megaton bombe gått av. En er aldeles lammet... Resolusjonen dere forfattet sist lørdag skulle inn i avisen snart, sa Pelle Christensen. Vi er jo ikke kommet et skritt videre! Den redegjørelsen vi skylder Stavanger-beboerne uteblir og uteblir... Olden nevnte atomprøvene som infantilitet, som dumhet. Jeg tror jeg må oppsøke Olden. Snakke med han. Høre om han tror vi kan gjøre noe. Om vi i det hele tatt har håp...

11.10. 61 «Kjæreste Sonja! Jeg ser av Dagbladet at det planlegges en storstilet nordisk protest. Dette er et lyspunkt, som vi i Stavanger må følge opp av alle krefter. Kanskje du nevner dette for Olden, om du skulle rekke det... I det hele tatt, som du er jeg også innstilt på å satse så mye som satses kan på å få gjort noe.»

Det var dramatisk, det var avgjørende, men frykten for fremtiden og angsten for hva som kunne skje alle våre barn, landet og verden, var sterkere. Men kunne vi klare det? Hvordan skulle vi overleve?

Før vi tok det siste, avgjørende steget, oppsøkte vi tidligere rektor Ole Olden, kjent for sine kunnskaper, for sitt engasjement i krig/fred spørsmål, og sin innsikt i økonomi. Sammen med den uunnværlige Olden i denne stundens dypest alvor (og med begeistret støtte fra Max Tau), fant vi ut at hvis 100 mennesker betalte oss kr. 10 pr. måned, kunne vi klare det. Dermed var avgjørelsen tatt.

Og vi sa opp ved Rogaland Teater mai 1962.

Høsten samme år inntraff Cuba-krisen: Kennedy stoppet Khrushjov på vei mot Cuba for å utplassere mellomdistanseraketter. I noen uhyggelige timer trodde vi at atomkrigen ville bryte løs. Nå var det blodig alvor. Det føltes nesten som et mirakel da vi kom ut av krisen. Livet vaklet videre.

«Hvordan var det, for to pene unge mennesker, å slutte ved teatret?» spurte folk. «Hvordan er det å starte et fredsarbeid?» var det vi ønsket de skulle spørre.

Vi hadde allerede begynt å røre på oss i 1960.

18. mai dette året arrangerte vi en demonstrasjon og et møte i Byparken med parolen «Ingen atomvåpen på norsk

jord». Det ble en av de aller første protestdemonstrasjonene i Norden, med en appell undertegnet av arrangementskomiteen ved både biskop og ordfører. Bredden av de som stilte opp sammen med dem, er stolt og sjelden: en husmor, en teatersjef, en kapellmester, tre skuespillere, en stillasbygger, en reklametegner, en salgsrepresentant, en sjåførskolelærer, en reklametegner, en stortingsmann og en tidligere rektor.

Det sies at det store offisielle møtet mot atomvåpen på Klingenberg kino i Oslo høsten 1960 ved initiativtakerne, som senere ble kalt «De 13», var inspirerte av oss i Stavanger.

Allerede i slutten av 50-årene hadde de mørke skyene bygget seg opp i horisonten. Den kalde krigen mellom USA og Sovjetunionen ble stadig kaldere. I all hemmelighet ble det testet ut atomvåpen, i øst som i vest. Og arsenalene av våpen vokste ubønnhørlig. Protestene økte.

5. juni 1958. Albert Schweitzer kom ut med en verdensomspennende appell om å stoppe prøvesprengningene. 224.900 norske underskrifter ble samlet inn i løpet av året. 5000 gikk i protesttog i Oslo.

18. juni 1958. En foruroligende rapport fra Statens råd for strålehygiene. Bekymringsfulle mengder strontium 90 målt i norske barn, nedfallet kom med nedbøren. Måtte melkedrikking forbys flere steder i landet? Vestlandet var mest utsatt.

Virkeligheten hadde for lengst innhentet oss. Vi måtte møte den ansikt til ansikt.

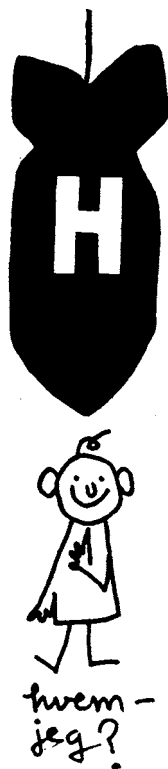
Etter 1958 skulle bombene flerdobles i antall krefter og ditto utslipp. Det var Hiroshima på nytt, bare enda verre. Atombombep prøvene truet ikke bare to små vettskremte skuespillere i Stavanger med et nyfødt og elsket barn, men de truet en hel verden. Det ble et slags intet eller alt.

Vi alle måtte ta opp kampen mot de altutslettende atomvåpnene.

Ikke minst forventet vi at Kirken skulle ta et klart etisk valg og støtte oss i dette arbeidet. Men støtten uteble. Biskopen i Stavanger syntes snarere at vi var høyspente og en smule krangleverne da vi i Stavanger Aftenblad undret oss over om det ikke var vanskelig for en Guds mann å være feltprest og dermed, i det minste indirekte, støtte krigen? Den krigen

Plakater som gjorde Fredsbevegelsens arrangementer kjent i Stavanger.

Fredsbevegelsens logo. Den lille mannen midt i trusselbildet.

som i ytterste konsekvens ville kunne legge den deilige jorden vår øde og grusomt forlatt. Hiroshima og Nagasaki hadde vist oss det.

Vi levde for 70 kroner i uken. Og sto ved begynnelsen.

Snart fikk vi overtalt en skredder i Lagårdsveien 19 til å overlate sitt lokale på bakkenivå til oss, det hadde et vindu ut mot gaten. Vi fylte det lille rommet med bøker, Pax-tidsskrifter, pamfletter, laget vindusutstilling, og startet en studiesirkel: «Atomvåpen, kjensgjerninger og vurderinger». Vi fikk besøk av skoleelever, bl.a. kom Halvor Elvik og Per Fugelli fra Kongsgård skole og meldte seg på studiesirkelen.

Året er 1963. Fredskontoret åpnet en utstilling mot atomvåpen i bibliotekets gamle lesesal i Kongsgaten. I løpet av åtte dager kom det 845 besøkende. Utstillingen ble senere vist for skoleklasser i Egersund, på Bryne, i Sauda og i Flekkefjord.

Etter hvert flyttet vi fra mine to hybler inn i en moderne, men ikke særlig romslig leilighet. Der tok vi i de neste tre årene imot notabiliteter som den franske ikke-voldsprofeten Lanza del Vasto, forfatteren Johan Borgen og fredsprisvinneren Linus Pauling og hans kone Helen m.fl.

Pauling fikk fredsprisen fordi han varslet om farene med de kjernefysiske prøvene.

Han sa at prisen for den kalde krigen var uttrykt i klare tall: I fremtiden ville 16 millioner barn dø ved fødselen, eller være sterkt misdannet som følge av radioaktive nedfallsstoffer bare etter de kjernefysiske prøveeksplisjonene som allerede hadde funnet sted. Så det hastet.

I løpet av de tre første årene i Stavanger vokste det samtidig frem et Fredskontor i Bergen og i Haugesund. I Stavanger samarbeidet vi med Internasjonal kvinneliga for fred og frihet i Stavanger og Sandnes, Norsk Kvinneforbund, Kvekerne og Folkereising mot krig.

Aktiviteten vår vokste fra dag til dag, og kom etter hvert til å favne vidt.

Mer enn ett møte kunne finne sted i løpet av en uke, og temaene ble etter hvert store og omfattende. I bunnen lå hele tiden krig/fred problemene, analyser, stillingtagen og forslag til løsninger: hvordan angripe krigen, hvordan leve

våre liv – uten krig? Uten krigens ytterste konsekvens som ville bety bruken av atomvåpnene, vår aller største redsel.

I utgangspunktet var vi pasifister. Men da vi så at ikke-vold ikke førte frem i land som Sør-Afrika, Angola og Mosambik, ble bildet ikke fullt så enkelt.

Under alle forhold var det likevel påkrevd å komme videre med å styrke ikke-vold som kampmiddel og problemløser. Det gjaldt både her i Norge og over alt.

Vi samlet mange mennesker. 10 000 mennesker sto det å lese i Rogalands Avis, da vi etter tre år dro til Oslo for å opprette et hovedkontor for de etter hvert 17-18 Fredskontorene fra syd til nord i landet.

Størst antall mennesker kom det til våre kringkastede rundebordsdebatter i Atlantic Hall i Stavanger, der representanter fra alle partier satte seg ned for å diskutere.

«Norge mellom øst og vest» ble et stort tema. «Atlantic Hall sprengt – enorm interesse for rundebordsdebatten – mange innlegg fra salen» sto det å lese i Stavangeren og Rogalands Avis.

Ny rundebordsdebatt i Bethania: «Sovjetisk utenrikspolitikk – og Norge.» Vi gjorde oss bemerket.

Snart ble vi ble oppsøkt av norsk TV, og fra vårt lille kontor laget Haagen Ringnes en presentasjon av fredsvirksomheten. Det var viktig for oss å være parti-politisk nøytrale.

Noen betraktet oss som et folkeakademi. Andre som et kommunistreir...

For oss var det viktig å rette det kritiske blikket mot øst så vel som mot vest, når det dreide seg om kampen mot atomvåpen, og andre sentrale politiske spørsmål.

Underveis kommenterte avisene flittig møtene våre. Undertegnede skrev flere artikler og presenterte Amnesty for første gang i Stavanger. For- og motinnlegg rundt det vi sto for var ofte å se i samtlige av byens aviser. For oss hang mange ting sammen.

I Stavangeren (hentet fra Morgenbladet 24. januar 1964) sto det å lese:

Kontoret har drevet «en intens propaganda blant Stavangerbefolkningen, og særlig overfor skoleungdommen, mot atomvåpen, mot apartheidpolitikken, mot Norges alliansepo-

litikk, mot krigsleketøy for barn – hele tiden under masken av edle motiver.» Vi var angivelig finansiert av en støttering. Vi hadde engasjert forfattere, vitenskapsmenn og politikere for vår sak «med en innbitt fanatisme og ensidighet, blandet med emosjonelle utbrudd.»

Det sto at Fredskontoret bør avkreves en endelig og klar beskjed om dets innstilling og funksjon.

Men vi hadde intet å skjule! Imens ble «virksomheten» vår ulovlig overvåket, slik mange fredskontor-aktivister ble, fra Tromsø i nord til Kristiansand i syd.

Økonomisk var det så vidt båten bar. Ved siden av støtte-medlemmene fantes en dansk oppfinner av smørestifter for kujur, han støttet oss i ny og ne. Likeledes en møbelhandler Ring. Det hendte også at politiske myndigheter bidro økonomisk til et og annet seminar i Fredskontorets regi.

Noe skulle vi også betale vår 15-årige barnepasser fra Sørlandet, som bodde hos oss. Da var gratis sommerferie hos foreldre på Sørlandet redningsplanken.

Og snart skulle jeg sette enda et elsket barn, sønnen vår Gaute, inn i verden. Livet skulle gå videre.

Vi skulle bli mer og mer opptatte av barnas fremtid.

En annen og for oss stor og viktig rundebordsdebatt ble derfor «Skolens oppgave i atomalderen».

«Elevene må lære å tenke fundamentalt annerledes», kunne innlederen rektor Aage Bertelsen fra Aarhus Katedralskole meddele. Og tidligere rektor Ole Olden ved St. Svithun skole, fulgte opp:

«Jeg er skuffet over dere, dere er for lite kjeterske, så altfor redde for å trø noen offentlig myndighet på tærne. Vær ikke redde for å gå litt utenom det som står i lærebøkene, det blir så altfor fort foreldet... Ny tid krever ny tenkning. Og ny tenkning er å tenke motsatt av det en tenkte før. Det kreves nå mer enn noen gang.» (Stavanger Aftenblad, januar 1963)

Mer samfunns- og samtidsundervisning var ønsket.

Fra atomvåpen rettet vi etter hvert blikket ut mot verden rundt oss. Hvilke følger hadde det som skjedde der for den utenrikspolitikken Norge førte? Det ble mange åpne møter i Stavanger:

«Norge i FN», «Er nedrustning mulig?», «Begrepet forsvar», «Våre informasjonskilder og våre meninger», «Norsk innsats for nedrustning og fredsforskning», «Sivilforsvar

Behovet for opplysninger om atomvåpen og krig er enorm

— sier Lars Larsen på Fredskontoret

FOREDRAG

— Uvitenheten om kjernefysiske våpen og om hva en kjernefysisk krig ville innebære er utbredt, sier Lars Larsen på Fredskontoret i Lagårdsveien. Nøkterne opplysninger som er tilgjengelige for enhver eksisterer ikke. Dette fører til at folk venner seg til atomvåpen og aksepterer dem. De blir lullet inn i falske forhåpninger om at det ikke kan bli kjernefysisk krig, og at atomvåpene tross alt ikke er så farlige.

Det blir så lett å skyve ansvaret over på politiske og mili-

Larssen og hans kone er ofte blitt bedt om å holde foredrag for foreninger i Stavanger, Sandnes, Jørpeland og Sauda, og har også vært på en 5-dagers turné med en «fredsaften», som består av foredrag, FN-film, prosa og lyrikk omkring fredsperspektiver, og en appell for fredsarbeid.

Blant Fredskontorets arrangementer i den nærmeste framtid er en foredragsaften den 10. desember, hvor Dr. teohn. Torodd For-

«En lykkelig familie - sammen rundt bildene, boken, blokken og blyanten». Lars Andreas Larssen, Sonja Lid og sønnen Vetle. Foto: Rogalands avis/Stavanger byarkiv.

– sunn fornuft eller folkebedrag?», «Informasjon kan skape fred».

Andre møter fra vår Fredskontor-tid i Stavanger: «Kina, Vietnam og verden», «Tragedien i Vietnam», «Kristus og krigen», «Tidens press – angst og intoleranse», «Norske fredsinitiativ – 20 forslag», «Hva er ikke-vold?», «Aniara» (Harry Martinson), «Menneskerett – historie og begrunnelse».

Og endelig «Lille mann – hva nå?»

Folk kom til foredragene våre. Og ved flere anledninger spilte Nora Borge fra Stavangerensemblen for oss, mollstemt og vakkert. Verken foredragsholdere eller underholdere tok seg noen gang betalt. Solidaritet var et varemerke i de gode 60- og 70-årene, da vi trodde alt var mulig, bare vi hadde kunnskapen og engasjementet. Så kom handlingen av seg selv.

Det største rabalderet som Stavanger-avisene refererte til, var da Johan Borgen (sammen med Tordis Maurstad, som oppleser) holdt sin flengende tale på Menneskerettighetsdagen i Atlantic Hall i 1963. Han rettet pekefingeren mot ord som førte menneskeheten bak lyset. Han kritiserte NATO, og ironiserte over uttrykk som å «levere» en atomladning, brukt i dagens militære terminologi. Dette var ikke hva borgerskapet, minst av alt pressen, hadde ventet seg. Fredskontoret måtte inn å forsvare seg mot indignerte innlegg. Men egentlig kom vi sjelden på defensiven.

Til tider følte vi oss ganske utsatte, især fra Stavanger Aftenblads side. Stavanger by sto for fredstradisjoner, og Fredskontoret var ikke helt etter oppskriften. Inntil den dag kontoret inviterte selveste fredsprisvinneren Linus Pauling til byen. Da ble det arrangert fakkeltog. Ordføreren inviterte til en offisiell middag til ære for Pauling. Og Stavanger Aftenblad ga oss noen godord: «Hovedarrangør var det omstridte Fredskontor, som man kan være enig eller uenig med i alle dets spontane ytringsformer – men fredens talsmenn er også stridsmenn og må så være.»

Det var et opphøyet øyeblikk i vår fredsaktive tid. Så full av aktiviteter at vi nesten sprengte oss.

Vi demonstrerte for nedrustning sammen med andre fredsorganisasjoner, vi laget lysaksjon til inntekt for sørafrikanske fanger, en vindusutstilling sentralt i byen ved Kennedys død, arrangerte fredsaftener rundt om i fylket,

drøftet praktisk fredsarbeid og barn og krigsleketøy med omgivelsene. Og undertegnede var sammen med andre kvinner til Haag for å protestere mot NATOs multinasjonale atomvåpen. Det var i 1964.

Alt tar en slutt. Fredskontoret i Stavanger skulle likevel fortsette etter at Lars og jeg dro til Oslo for opprettelse av hovedkontoret. Men etter 10 års virksomhet la kontorene seg selv ned i 1972.

Hadde vi oppnådd noe? Viktigst var avgjørelsen om at atomvåpen ikke skulle utplasseres på norsk jord i fredstid. Og i 1963 ble det inngått en internasjonal avtale mellom USA, Sovjet og Storbritannia om en prøvestansavtale. Heretter skulle atomtester bare foregå under jorden og ikke oppe i atmosfæren. Likevel - NATO forsetter i dag med sin førstebruksrett til atomvåpen, det gjelder også overfor land som ikke har atomvåpen. Norge er medlem i NATO og medansvarlig.

Det etiske ansvaret hviler tungt på oss fortsatt.

Flere land, bl.a. Nei til atomvåpen og ICAN (International Campaign to Abolish Nuclear Weapons) i Norge, er godt i gang med å kreve en internasjonal konvensjon mot atomvåpen, slik vi har det mot kjemiske og bakteriologiske våpen. Atomvåpnene produseres fremdeles i nye og «forbedrede» utgaver, slik at de lettere kan brukes.

Fredskontoret i Stavanger har forhåpentlig vært med på å øke bevisstheten om det etiske ansvaret som følger valgene våre. I skrivende stund velger jeg å huske mennesker fra tiden i Stavanger med takknemlighet, som Odd Lauvanger, Gro Jarto, Arne Fjørtoft, Torgunn Gripsrud, Valborg Tjora, Rakel Lapin, Torborg og Arnt Bækholt, kinosjef Abrahamson, Jacob Margido Esp, Bente Gahnstrøm og Bodil Bjørnstad; noen nevnt og ingen glemt.

Ved Fredskontorets 50-årsjubileum i 2012, utga gamle fredskontorister boken «I strid for fred».

Her sier Stavanger-mannen Per Fugelli: «Fredskontoret lærte oss at Gandhi har rett når han sier at den forandring du vil se i verden, må du være i deg selv.» La så det være sagt.

ØYVIND ELLINGSEN

ROCKEGATA I STAVANGER

Stavanger-rocken ble et nasjonalt begrep utover 80-tallet, men det startet i Pedersgata på 60-tallet. Mange av dem som ble internasjonale rockestjerner på 60-tallet kom fra arbeiderstrøk. Ikke så rart – det var jo et ungdomsopprør. Det er vanskelig for dagens 40-åringer å forstå at rockemusikk ikke ble spilt i NRK, før i slutten av 60-tallet.

I 1965 ble Nurk Twins nordiske mestere i rock, og de var kun 13-14 år gamle. Vokalist Magne Høyland er født i 1951, og fikk den nye musikkformen inn med morsmelken. Man-naen er stolt av å komme fra Pedersgata, og det samme er resten av besetningen i Nurk Twins.

– Pedersgata var Stavangers Penny Lane, mener Magne, og legger til at det er vanlig at de fleste av verdens store rockere kom fra arbeiderstrøk. Paul McCartney er et av de beste eksempler på at de som ble store rockestjerner på 60-tallet, kom fra arbeiderstrøk. For mange ble det en måte å bli akseptert på. En annen viktig faktor var at foreldrene til guttene i Pedersgata aksepterte den hersens rockemusikken. De tillot at ungdommene spilte i rockeband og fikk ha langt hår. En annen viktig faktor var selvsagt at rock var opprørsmusikk. I stedet for å gå i protesttog for en mer rettferdig fordelingspolitikk – brukte de musikken.

Gamle Jensen

Men historien om Nurk Twins, Asfalt, Stavangerensemblenet og andre grupper, er også historien om Jensen - gamle Jensen.

Inge Ullestad (Bolten) husker ennå da han for første gang kom inn i Pedersgata 99. Han fikk sjokk. Han spilte i band på Madla, men reiste ofte inn i Pedersgata for å høre Nurkene øve.

– Jeg kom fra et møblert hjem på Madla, var odelsgutt,

Nurk Twins med vokalist Magne Høyland og gitarist Kjell Arne Jensen spiller til dans i Atlantic Hall. Foto: Privat

Karl Jensen. Foto: Privat

og så kom jeg inn til det jeg trodde ikke var mulig i Norge på 60-tallet. Det var så vidt de hadde møbler, og ikke hadde de tapet på veggene. Utedo, og uten bad i huset. Jeg var sjokkert, minnes Bolten. Men det han husker like godt, var den varme mottakelsen og de gode vaflene han fikk av Anny og gamle Jensen.

Han het Karl Jensen og ble født i 1890. Som 27-åring var han i 1917 nøytralitetsvakt ved norskegrensen under revolusjonen i Russland, noe som skulle prege ham resten av livet. Jensen la aldri skjul på at han var kommunist.

Jensen var enkemann, og ble tidlig alene med tre barn, Ruth, Harriet og Karl Magnus. Hans første hustru, Martha, døde i 1929, bare 38 år gammel. Da hadde de også mistet eldste datteren i tuberkulose. Margot ble smittet og døde da hun skulle hjelpe ei av jentene i gata som var smittet. Jensen giftet seg for andre gang da han fant Anny, som var født i 1916. Jensen var i 60-årene og var godt voksen da han ble far til Kjell Arne (Kjellien). To år etter kom Tor Egil (Knallen). Begge kom til verden i stua i nummer 99.

– I dag er det en sykdom å være gravid og føde barn. Den gang var det helt normalt å føde hjemme. Det var kun de som var syke som havnet på sykehuset, mener Kjellien.

Under andre verdenskrig drev gamle Jensen, som mange andre i østre bydel, illegalt arbeid. Men 5. august 1943 ble han og sønnen Karl Magnus arrestert. De satt på Grini fram til krigens slutt og måtte utføre tvangsarbeid for den tyske okkupasjonsmakten.

Karl Jensen hadde fylt 60 år da Kjellien ble født, men var fortsatt i fullt arbeid som former ved Stavanger jernstøperi. Jensen fikk senere arbeid på Rosenberg, en jobb han hadde til han fylte 75 år. Pensjonsalderen var den gang omtrent som i dag, men gamle Jensen var så glad i jobben at han fikk noen på klubbkontoret til å «fikse» litt på fødselsdataene, og dermed fikk han være i jobb fem år lengre enn han egentlig hadde lov til. Jensen var høyt respektert mann i Pedersgata, en mann som alltid tok de svakestes parti.

– Han var en mann som fikk sort til å bli hvitt, forteller en av de som husker ham. Han husker også at Jensen reagerte sterkt om han så en voksen gi et barn en lusing. – Barn skal ikke slås, formante han. Kom han over halvfulle krigsseilere med ei øl i hånda, inviterte han dem inn på kjøkkenet.

– Det er bedre du sitter her og drikker, sa han til de mange som bodde på Herberget, som var stedet på Storhaug som huset flere av byens drankere. Mange krigsseilere bodde også her. Jensen var til sin død opptatt av at Norge hadde behandlet krigsseilerne på en uverdigg måte.

– En skandale, sa han til sine sønner.

Kjellien minnes spesielt en av krigsseilerne som het Jan. – Far tok ham inn i huset når han stod utenfor og drakk øl, og ga ham også en jobb. Far hadde en sosial samvittighet som få har i dag. Han handlet når han så eller oppdaget urettferdighet - spesielt mot folk som sleit.

Kanskje det var derfor han åpnet hjemmet sitt for ungdommene, da rockemusikken grep dem på starten av 60-tallet. Eller ungdom og ungdom - Kjellien og Ernst Magne Viksnes som bare ble kalt Iven, var bare 12-13 år da de startet Nurk Twins. Etter hvert kom Mannaen med, og de måtte ha med en trommis. Løsningen ble Knut Kønigsberg som var skolekorpsets trommis. I starten hadde han kun skarptromme, men etter hvert fikk han låne «duså» til bestefaren. Han, faren og broren var alle trommeslagere. «Duså» var ei kjempestor tromme med skinn, der en kunne se hårene fra grisen stikke ut. Pedalen lagde de selv.

Du skal til himmelen

– Hele huset ristet når Koningen slo pedalen i den, minnes Kjellien. Men foreldrene klagde aldri over bråket. Unntaket var klokken 19.00. Da skulle gamle Jensen høre nyhetene på radio, og da måtte det være stille i huset.

Da Espen Hana skrev sangen «Du skal til himmelen», var det naboen, gamle Jensen han tenkte på. Den er ett av 13 spor på CDen «Tunge kyss» som kom ut i 1996.

NRK spilte ikke rockemusikk da den nye musikkstilen tok av. Inspirasjonen fikk Nurkene med å høre på Radio Luxemburg – radiokanalen som via en båt sendte den moderne musikken.

– Vi satt oppe på kveldene og av og til om natta for å høre på musikk. Vi skrev ned akkordene så godt vi kunne, og Magne prøvde å få skrevet ned teksten. Så øvde vi på det vi hadde hørt, forteller Kjellien. Ole Johannesen, en annen gitarist, vokste opp i Nymannsveien, men hadde et godt og kameratslig forhold til sine musikkinteresserte kamerater i Pedersgata. Han ble senere gitarist i Tony & Swing Blues.

Ole forteller at engelskkunnskapene ofte førte til at tekstene på de første sangene ikke alltid ble som originalene da Nurkene og de andre bandene skulle fremføre rockehitene.

Torbjørn Berg var en av byens bedre gitarister på 60-tallet. Han lærte de unge guttene å stemme gitarene. Også Magne har mange gode minner fra den tiden, spesielt historier om de gangene han ikke hadde fått med seg hele teksten.

– Jeg husker vi skulle øve inn Beatles-sangen «Twist And Shout». Jeg hadde ikke helt fått med meg alle de engelske ordene, eller betydningen. Jeg sang «she should have a baby now» og alle trodde låten handlet om ei dame som fikk en baby. Da kjørte jeg på med «she got a baby now», sier Magne og ler sin karakteristiske latter. En latter og et vesen som har berget ham mang en gang. Det er vanskelig å bli sint på Magne.

En annen gang hadde de, som et av de første bandene, lært seg Beatles-slageren «Ticket To Ride». De hadde hørt den på radio og lært seg både tekst og melodi. Noen dager senere skulle de spille på ungdomsklubben til Frisinn. Åpningsnummeret var «Ticket To Ride». De som var til stede ble helt satt ut. De hadde aldri hørt en så tøff sang før, og det var da Magne tok bløffen som han i ettertid ville vært foruten.

– Vi har lagd den selv, sa Magne til RA-journalisten Hasiv og arrangøren Gustav Vaage. Den gang kunne Nurk Twins slagerne før de var til salgs i platebutikken til Fossen. Problemet var bare at Beatles-plata var til salgs hos Fossen en uke etter. Da fikk Magne høre det.

Nurkene ble raskt veldig gode, men det kom ikke av seg selv. De øvde hver dag på kjøkkenet i 99.

– Når jeg tenker på det i dag, er det utrolig at vi fikk plass til alt. Trommene til Kønigen tok jo halve rommet, så hadde vi et orgel, og så skulle vi ha plass til noen forsterkere og gitarene. I tillegg hadde far en stor vindunk stående i dette rommet, forteller Kjellien. – Jeg husker vi gikk opp den skjeve trappen. Når vi kom inn, så vi rett inn i et rom med køysenger. Kjøkkenet lå til venstre. Der var det en sinkvask. At vi fikk plass til alt, er naturstridig. Men vi øvde hver eneste kveld. Når folk spør meg hvorfor vi ble så gode i så ung alder, er svaret enkelt – vi øvde mye mer enn noen andre. Vi hadde som målsetting å bli like store som Beatles

Den opprinnelige besetningen til Nurk Twins i 1966. Fra venstre: Jon Hetleide, Kjell Arne Jensen, Magne Høyland, Knut Kønigsberg og Ernst Magne Vigsnes. Foto: Privat.

Nurk Twins mottar premien etter at de ble Nordisk mestere i rock i Oslo i 1965. Foto: Ukjent

Nurk Twins hadde sin første store opptreden på Stavanger Stadion 1. mai 1965. Foto: Halvor Sivertsen/Rogalands Avis.

og Rolling Stones, og det trodde vi på. Det var det som drev oss, forteller Knut Kønigsberg.

Det kom mye lyd, eller støy som naboene kalte det, fra 99 hver eneste kveld, men det var få klager. Med ett unntak.

– Det var en nabo tre hus nedenfor oss som lagde en underskriftskampanje for å få oss bort. Han la listen inne på den lokale kolonialbutikken – Maggi. Det var kun han som skrev under, husker en av Jensen-brødrene. En annen gang kom politiet til 99. En ukjent nabo hadde klaget på musikkstøyen. Anny var i harnisk.

– Er det ikke bedre de sitter her og spiller, i stedet for å gå gatelangs og knuse utelysene eller gjør annet ugagn, slengte mor til Jernsen-brødrene mot lovens lange arm. De var enige, og kjørte fra stedet.

Etter hvert gikk det gjetord om disse tenåringene i Pedersgata som hadde lært seg å spille Small Faces og annen moderne musikk. Snart kom det musikkinteressert ungdom fra hele byen for å høre på når de øvde. Det var tidvis fullt av ungdommer i bakgården og i den skjeve trappa utenfor.

Den eneste gangen de hadde spilt offentlig var på skoleavslutningen på Johannes skole. Så kom den store invitasjonen. De skulle spille på Stavanger stadion på arbeidernes dag – 1. mai. Det var friidrettsgruppen til Frisinn som avholdt sine årlige Idrettsleker. Nurk Twins skulle være underholdningen. Og det på bursdagen til Magne. 1. mai

1965 fikk de sin ilddåp som rockemusikere. Besetningen var Magne Høyland, Ernst Magne Vigsnes, Knut Helge Kønigsberg, Kjell Arne Jensen og John Hetlelid.

I dag spilles fortsatt rock, musikken som aldri går av moten. Det er ikke uvanlig at unge i dag har 60- og 70-tallsmusikk på iPoden.

Men det var guttene fra Pedersgata som la grunnlaget for at folk utenfor Stavanger ble gjort oppmerksomme på at sildabyen, og senere oljehovedstaden, hadde band som var blant de beste i landet.

Mye takket være gamle Jensen i Pedersgata 99.

ROLF ØSTBØ

SISTE TUR MED FERJÅ

Kort tid etter at Bybrua sto ferdig og fastlandsforbindelsen med byøyene var et faktum i 1978, skrev en av byens aviser følgende: *Det var verken musikk eller bevertning da 100 års virksomhet tok en brå slutt i Stavanger i går. Formannskapet vedtok for noen dager siden at Buøyferja skulle opphøre og fredag 31. mars, klokka 16.15, gikk siste tur fra Stavanger med siste tur fra Buøy 16.30.*

Den eneste markeringen var at alle flaggene på ferja var heist, flysset i kanten etter mange års bruk. Ved avgangen fra Buøy brukte skipperen all luften i fløyta til ett eneste langt ul; ikke bare tre korte avgangssignal, men ett langt som brukes når en båt vil vekke oppmerksomhet hos en annen.

På ferjå

Han bare måtte nå ferja, han hadde det travelt, kom i bann gass rundt hjørnet ved snopebutikken på kaien, med blikket festet på «Øybrua» som lå noen meter fra land. Bommen lå nede. Mange folk sto ute på dekk. Han slengte seg ut fra kaikanten, skoene ble klissvåte, men han fikk godt tak i rekka og heiste seg triumferende opp blant folkene på dekk. «Eg nådd 'an!» Bare for å oppdage at ferja var på vei inn til kaien...

Dette er en historie øyafolk kjenner i forskjellige versjoner, selv om det er uvisst hvem den noe uheldige passasjereren var. Leiv Molven som hadde sommerjobb som ferjebillettør på 1970-tallet, nikker gjenkjennende til historien og kan fortelle at flere som hadde det travelt, gikk under bommen og løp ut på landgangen bare for å finne ut at ferja var på vei inn.

Alle som vokste opp på byøyene da ferjene trofast tøffet mellom Jorenholmen og Buøy, har minner fra ferjeturene

Ferja Øybrua til kai ved Jorenholmen 21. oktober 1972. Foto: Rogalands Avis/Stavanger byarkiv

D/S Hundvaag malt av E. Høie.
Dampskipet ble satt inn i ferjedrift
mellom Hundvåg og Stavanger i
1901. Foto: privat.

og folkelivet som hørte med. Det var lugarer på begge sider av bildekket; en for røykere og en for de som ikke røykte, og som regel var det mest folk i røykekupeen.

Tidlig om morgenen, mørkt og kaldt, var det vanligvis god plass på ferja. Likevel søkte folk sammen og satt skulder ved skulder for å holde varmen. Av erfaring visste vi at det ville bli mer folksomt etter hvert og da var det bedre å sette seg trangt så en slapp å varme opp det iskalde setet mer enn en gang; tre i bredden, på benker som var beregnet til to.

Før internett og mobiltelefonenes tid var det ferjekaien som var det store møtestedet for øyafolk. Ungdommer og voksne som skulle til byen, søkte til kaien der ferjene kom og gikk med korte mellomrom.

Turen over Byfjorden varte bare i sju minutter, og sto vi på dekk kunne vi se på annen båttrafikk eller konsentrere oss om ordene på brannslukningsapparatet som vi ikke helt forsto, men som vi likevel lærte utenat: «*Direct jet at base of flames*». Spesielt ordet *jet* appellerte til fantasien!

Sommeren 1972 hadde undertegnede sommerjobb hos Stavanger Preserving og etter endt arbeidsdag var lukta fra gutt og arbeidsklær så påtrengende at jeg og andre som jobbet i samme bransje, valgte den friske sjølufta i stedet for å forsure lukta fra *Blue Master* og *Rød Mixture* i røykekupeen...

Sosiale forskjeller

Historien om ferjene som trafikkerte byøyene handler om utålmodighet, tidvis misnøye med ferjetilbudet og to ubesluttomme kommuner.

Så lenge Hundvåg og tilliggende øyer var en del av Hetland kommune og Buøy tilhørte Stavanger, er det kanskje ikke så rart at det trakk ut med et stabilt ferjetilbud. Et poeng var sosiale forskjeller; flere av bøndene på Hundvåg var også skipsredere som i tillegg hadde betydelige eierinteresser i hermetikkindustrien. Sett i ettertid kan det synes som om Hetland kommune i det lengste hadde et håp om at velstående bønder fra Hundvåg ville bekoste ei ferje for egen regning! Det var imidlertid mye som tydet på at Hetland kommunes kjerneområde var Madla, og det er ikke til å legge skjul på at folk som bodde på Hundvåg mer enn en gang syntes at de ble stemoderlig behandlet av egen kommuneadministrasjon.

M/F Ragnar, bygget i 1868, satt i ferjedrift i Stavanger i 1925, overtatt av Stavanger kommune i 1952. Foto: Ingeniørvesenet/Stavanger byarkiv.

M/F Trippen, bygget 1954 i Høllen i Søgne, passerer Middelthons kulltomt på vei til Strandkaia i Vågen, Stavanger, 17. mai 1954.

M/F Majoren, bygget 1963 i Flekkefjord, passerer Klasaskjæret 4. juni 1972. Foto: Ommund Lunde/Stavanger byarkiv.

På Buøy var det andre forhold. Her var de fleste fiskere eller sjøfolk som seilte med jekter langs kysten, eller kanskje tok seg en langtur med en eller annen fiskeskøyte. Folk var nøysomme, klarte seg med lite, og unnet seg ingenting. Hedlekaga og surmelk var daglig kost i mange hjem, og den eneste formen for luksus var en fløteskvett i kaffen!

Melke-Ivar

Et ønske om ferjedrift var begrunnet i at bøndene, som for det meste holdt til på Hundvåg, ville ha omsetning for melken de produserte, og melken måtte leveres i byen. Til å begynne med ble dette ordnet med at noen rodde den til meieriutsalget, og i 1890-årene gikk en båt av ukjent standard mellom Hundvåg og byen. Men dette var ikke godt nok for bøndene som ønsket seg et eget dampskipsselskap.

Dette var bakgrunnen for den første organiserte ferjefarten i 1901, nettopp etter et initiativ fra bønder på Hundvåg og den første ferja var D/S, altså dampskipet, *Hundvaag*. Med Melke-Ivar som billettør gikk dampen *Hundvaag* fra Lunde på Hundvåg om Austbøvågen og Galeivågen før den tøffet inn Pyntesundet og tok med passasjerer fra Engøy og Buøy! Første tur fra Hundvåg var kl. 08.30, og siste avgang fra byen gikk kl. 19.00. Etter det måtte folk ta årene fatt, enten de kom fra arbeid eller skulle lese for presten! Prisen var 5 øre én vei, og plassen på dekk var til tider opptatt av melkespann.

Dette fungerte i noen år, men langsomt begynte det å bre seg misnøye med ferjetilbudet, selv om Tor Olsen i 1912 startet regulær ferjetrafikk mellom Buøy og Stavanger. Han brukte en vanlig åpen motorbåt som het *Trippen*.

Dessverre fungerte dette bare sånn måtelig, og det private initiativet som sto bak *Hundvaag* og *Trippen* fikk etter hvert problemer.

Etter flere uheldige episoder ble ferjeforbindelsen med byøyene behandlet av Formannskapet. Båtene som trafikkerte strekningen var i en sørgelig forfatning. Det var stadig rapporter om rustne skruer og bolter og rekkverk som hang og slang, men også alvorligere forhold som motorhavari. Det ble snart et krav fra befolkningen at en kommunal ferjeforbindelse måtte opprettes, noe som etterhvert førte til at Stavanger kommune overtok ferjedriften i 1916.

Passasjerene venter på ferjekaien ved Jorenholmen i Stavanger. Foto: Stavanger byarkiv.

Underskudd og misnøye

Kommunen skaffet seg raskt fire fartøyer, men bare etter noen få år var underskuddet så stort at den kommunale ferjeruten mellom Stavanger og Buøy ble privatisert på ny da den i 1921 ble overtatt av Harald Bjerklund. Samme år startet ferjeeier J. C. Knudsen sammen med sin kompanjong M. Larsen en ferjerute mellom Nyhavn på Buøy og Strandkaaien i Stavanger. Disse to operatørene fortsatte hver for seg fram til 1949, da de gikk sammen i et felles ferjeselskap.

Tiden hadde likevel rent ut for private ferjeforetak; kanskje var det vedlikeholdsutgiftene som ble for tunge å bære? I 1950 var i alle fall tålmodigheten slutt. De private ferjene gikk med underskudd, og beboerne på Buøy og Hundvåg var misfornøyde, noe som kom tydelig fram i avisspaltene. Det ble vist til en episode med vann i passasjersalongen mens sjøene skylte over dekk og at ferjene var på verksted i flere måneder, noe som nok en gang førte til misnøye og krav om at noe måtte skje! Stavanger Aftenblad serverte følgende hjertesukk fra en frustrert ferjepassasjer i 1951: *Folk på øyene har ikke de samme fordeler som andre av byens borgere har. Ferjene er vår hovedgate til byen, og den eneste gaten vi har. Vi må få lov til å forlange at den blir holdt skikkelig i stand!*

Ikke overraskende var Høyre motstandere av kommunal drift mens de sosialistiske partiene, som den gang var Kommunistpartiet og Arbeiderpartiet, var tilhengere. På ny endte det med kommunal overtagelse; Stavanger kommune overtok ferjedriften i 1952, og det gikk ikke lang tid før avisene kunne melde om fornøyde ferjepassasjerer!

Trippen, Øybrua, Majoren ... og Hundvaag I

Fra 1954 til epoken med ferjene var slutt i 1978, er det flere ferjer som har fått plass i folks bevissthet. M/F Trippen ble satt i rute til Buøy i 1954, og hadde plass til 4 biler; eller 5 folkevogner som vittige tunger sa. I 1957 ble enda en bilferje, M/F Øybrua satt i trafikk, og de kommunale ferjene fikk et oppsving som aldri før med to bilferjer som var satt i fart til Buøy, og passasjerferjene M/F Ragnar og M/S Hundvaag I. Sistnevnte ferje var kjent for den karakteristiske «dunkingen» fra motoren, en 50 HK Wichmann, populært kalt «rubb». Motoren var konstruert ved Wichmanns verksted som holdt til i Rubbestadneset på Bømlo, derav navnet.

M/F Hundvaag 1, bygget i 1939 i Hardanger, motor levert fra Wichmannsverkstedet i Rubbestadneset, Bømlo. Foto: Stavanger byarkiv.

22. januar 1969 ble Buøyferja M/F Ragnar stjålet. Den ble funnet igjen i Koparvik dagn etter. Hendelsen ble omtalt i Stavanger Aftenblad og illustrert av Henry Imsland.

Hundvaag I ble bygd i Hardanger i 1939. Samme år ble den satt i rute mellom byøyene og Stavanger, der den tok over etter M/S *Galei*, som hadde gått i fast rute siden 1918. At M/F *Trippen* var den første bilferja på denne strekningen, er en sannhet med visse modifikasjoner; *Hundvaag I* kunne ta én bil, og slik sett kunne den under tvil klassifiseres som en bilferje. M/F *Ragnar* og *Hundvåg I* anløp stoppesteder på Hundvåg, Engøy og Sølyst, og med dette mente mange at rutetilbudet var komplett. I alle fall for en stund.

Ved inngangen til 1960-årene ble bilsalget friggitt, slik at alle som hadde råd kunne gå til anskaffelse av bil, noe som førte til at to små bilferjer var for lite. Men kommunen visste råd; enda en bilferje, M/F *Majoren* ble satt i drift i 1963! Det viste seg imidlertid snart at prognosene ikke holdt. Byøyene opplevde befolkningsvekst, og veksten i bilparken var enda større. Resultatet var lange bilkøer og tilsvarende irritasjon.

Siste stopp

En foreløpig «redningsaksjon» var den nye oransje Sølystferja som var på plass i 1972 for å kunne svelge unna den stadig økende biltrafikken til byøyene. Bilene kjørte over den nye brua fra Engøy til Sølyst som nå var åpnet og til det nye ferjeleiet på Sølyst. Formannen i det lokale ferjestyret, Magnus Torgersen, nevnte i sin tale i forbindelse med overtakelsen av M/F *Sølyst* at også denne ferja, i likhet med de tre andre bilferjene, var blitt bygd på Sørlandet. *Trippen* og *Øybrua* var bygget i Høllen i Søgne, mens *Majoren* hadde sklidd ut fra beddingen i Flekkefjord.

Alt har en ende; også historien om ferjene. Bruer og undersjøiske tuneller representerer framtiden. Men ennå går det an å høre en sjarmerende «*Rubb*»- den beste motorlyden. *Hundvaag I* er restaurert etter alle kunstens regler på Engøyholmen kystkultursenter, og ved spesielle anledninger frakter den passasjerer rundt i havnebassenget og mellom kulturperlene i Stavanger-skjærgården. En sjelden gang tøffer den også inn i Galeivågen mellom Buøy og Hundvåg, som om den vil forsikre seg om at alt er ved det gamle!

Kilder:

Dag Johannessen: *Tilrettelegger og miljøbevarer* (Byingeniøren i Stavanger 1866-1991)

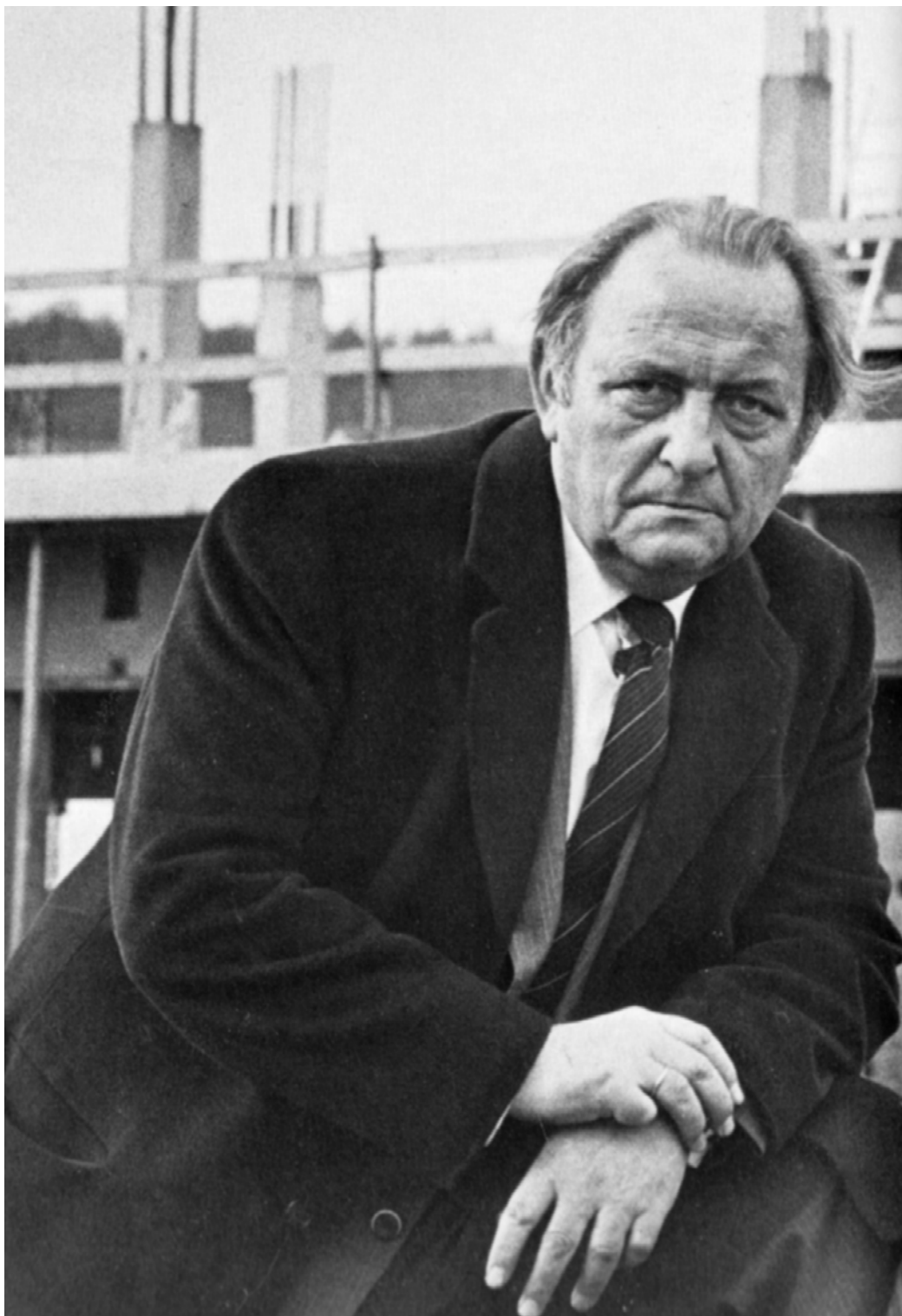
Arne Almås: *På ferja-* (Me e Buøy 2009)

Terje Nesvik: *Kjenner du Buøy?* (1979)

Stavanger Aftenblad: Diverse artikler

Heia Buøy! (Buøy Idrettslag 1960)

Egen hukommelse - med de begrensninger den har...

JAN GJERDE

– JEG VAR SÅ DEFINITIVT INGEN FINANSMANN

Arne Rettedal og Rogalandsbanken

Da styreleder Arne Rettedal i 1980 henvendte seg til fylkesmann Konrad B. Knutsen og tilbød ham stillingen som administrerende direktør i Rogalandsbanken fra 1. januar 1981, var Knutsen skeptisk. – *Jeg kan ikke noe om bank*, innvendte han. Knutsen var jurist og med erfaring som teknisk rådmann og finansrådmann i Stavanger kommune. Men Rettedal ga seg ikke. – *Du trenger ikke kunne noe om bank, banken er full av folk som kan bank. Det banken trenger er ledelse*, argumenterte han.

På denne tiden var dette et gangbart synspunkt, ikke bare i finansnæringen, men også ellers i næringslivet. Konsulenter i ledelse og organisasjon mente at ledelse var et fag eller en kunnskap i seg selv, uavhengig av bransje.

Arne Rettedal (1926-2001) var selv i samme båt som Knutsen når det gjaldt bankfaglig innsikt. Han var sivilingeniør og noe hadde han nok lært om det grunnleggende i økonomistyring som eier av et ledende rådgivningsfirma innen bygningsbransjen i Stavanger. Som politiker og ordfører i Stavanger hadde han dessuten en unik oversikt over hva som rørte seg i regionen. Men faglig innsikt i samfunnsøkonomi og bedriftsøkonomi manglet styrelederen.

Konrad B. Knutsen (1925-2012) var et sterkt navn i 1980, som fylkesmann i Rogaland siden 1973 og rikskjendis som riksmeglingsmann fra januar 1975. De to hadde samarbeidet tett i Stavanger kommune hvor Rettedal og Knutsen utgjorde et «winning team» i storkommunens barndom fra 1965.

Da det ble kjent høsten 1980 at Konrad B. Knutsen skulle bli ny direktør i Rogalandsbanken, sendte Bankinspeksjonen (seinere Kredittilsynet og Finanstilsynet) et brev til

Sivilingeniøren, byggelederen og samfunnsbyggeren. Foto: Stavanger Aftenblad/Jonas Friestad.

bankens styre og med kopi til daværende formann i representantskapet, Konrad B. Knutsen, hvor det ble pekt på at bankens vekst var kritisk høy. På tre år var bankens forvaltningskapital blitt fordoblet. Det ble også reist spørsmål ved om banken hadde kompetanse og ressurser til å ta på seg store industriengasjementer, som Brøyt A/S på Bryne.

Konrad B. Knutsen hadde betenkeligheter

Knutsen hadde nok lyst på en ledende posisjon i næringslivet, men han hadde en innvending: Arne Rettedal. Knutsen kjente Rettedal på godt og vondt. Selv om Rettedals voldsomme temperament først meldte seg med full styrke etter perioden i Regjeringen 1981 -1986, var Knutsen godt kjent med Rettedals tendens til å fungere som «arbeidende styreformann». Under Rettedals styreledelse ble banken ledet «fra mandag til mandag», hevdet en ekstern konsulent. Knutsen ble også advart av nære, personlige venner om å ta stillingen, ikke på grunn av Rettedal, men fordi de mente at han ikke hadde egenskapene for en så utsatt stilling i næringslivet.

Det var vanlig at banksjefene og fagsjefene i Rogalandsbanken fremmet sine saker eller rapporter direkte for hovedstyret. Normal og sunn organisasjonspraksis ville ha vært at alle saker som skulle på hovedstyrets bord, skulle vært parafert og lagt fram av administrerende direktør.

Etter et halvt år meddelte Knutsen styrets leder at han vil gå tilbake til stillingen som fylkesmann. Årsaken var at Rettedal stadig vekk la seg opp i daglig ledelse og saksbehandling i banken. Situasjonen som var oppstått med Knutsens bråvending, var svært uheldig med tanke på bankens renommé. Hadde Knutsen fått kalde føtter på grunn av forhold som ikke var offentlig kjent? Knutsen må ha fått løfter som gjorde at han ga etter. Det ble til at han fortsatte i banken.

Det kan ha hatt betydning for Knutsens avgjørelse at han som fylkesmann ikke kunne ha styreverv i næringslivet. Da han bestemte seg for å bli i banken, lå styrelederverv i Elf Aquitaine Norge og ventet på ham. Seinere ble han også styreleder i Arkeologisk museum i Stavanger, Rogalandsforskning og Stavanger Aftenblad.

Fem måneder seinere gikk Rettedal inn i Kåre Willochs første regjering som kommunal-minister.

I løvens hule for første gang

Min marsjordre da jeg begynte i banken som markedssjef 1.oktober 1979 var å bidra til at Rogalandsbanken fikk større tilgang på innskudd fra kundemarkedene. De siste års sterke vekst i forvaltningskapital var utlånsdrevet. Dette førte til at en betydelig andel av lånene ble finansiert med «kjøpte innskudd», det vil si penger fra interbankmarkedet, Norges Bank, valutalån og andre kilder for avtalte innlån.

Første dag på jobben besto i å bli vist rundt i banken. Jeg husker godt visitten i Finansavdelingen. Skjermene viste at dagslånsrenten i interbankmarkedet lå på over 30 %!

Min første «foretrede» for hovedstyret var i november 1979. Jeg skulle legge fram mitt forslag til markedsplan for 1980. Som et ledd i forberedelsene hadde jeg fått anledning til å besøke markedsavdelingen hos Skandinaviske Enskilda Banken i Stockholm og seinere også Barclays Bank i London. Dette var mye større banker enn Rogalandsbanken, men vi fant fort tonen. Problemstillingen med finansiering av utlån viste seg å være lett gjenkjennelige. Begge disse bankene hadde som en tallfestet strategi at de skulle satse 50/50 på bedriftsmarked og personmarked. Målet var at innskuddsoverskudd i personmarkedet skulle være med å finansiere utlån i bedriftsmarkedet.

Min presentasjon gikk rimelig godt og Rettedal tok ikke ordet til saken, fordi som han sa:

– *markedsføring har jeg ikke greie på.*

Problemengasjementer fra første dag

Konrad B. Knutsen hadde ikke før satt seg i direktørstolen i januar 1981, før to alvorlige tapsengasjementer ramlet i fanget på ham: Jæren Hotell AS og Brøyt AS. Rogalandsbanken hadde i 1979 gått inn i hotellet med eierkapital for å redde hotellet for konkurs, og denne måtte nedskrives i regnskapet samme året. I 1980 måtte banken inn med ytterligere kapital og også denne måtte avskrives. De samlede tap ble på i overkant av NOK 3 millioner, ubekvemt nok, men ingen katastrofe.

Verre var det med Brøyt A/S. Banken hadde i 1979 overtatt engasjementet fra Bergen Bank og gått inn med NOK 5 millioner i kapital i forbindelse med en refinansierings- og bergingsoperasjon. De fire etterfølgende år ble en bratt læringskurve for banken og for Knutsen. Etter mer

innsprøyting av kapital til selskapet til finansiering av ulike rekonstruksjoner med norske og utenlandske kjøpergrupper, satt Rogalandsbanken til slutt igjen med et tap på NOK 30 millioner. Dette var alvorlig og vakte stor oppmerksomhet. Hvor mange tap i denne størrelsesorden kunne banken tåle før den gikk overende?

Disse to sakene bar signaler om at Rogalandsbanken, i tillegg til en rekke negative økonomiske indikatorer, også måtte regne med tap på engasjementer som en trussel for bankens eksistens. Bankinspeksjonen hadde i 1980 advart banken mot å gå inn i engasjementer som den med hensyn til størrelse og krav til kompetanse ikke mestret.¹

Engasjementene på Bryne illustrerer også regionbankenes dilemma. Rogalandsbanken kunne ved å la de to selskapene gå konkurs så snart overtrekkene manifesterte seg, ha sluppet unna med tap på henholdsvis NOK 1,8 millioner og NOK 5 millioner. Men en bank var ikke et vanlig forretningsmessig foretak. Både Konrad B. Knutsen og lokalbanksjef Lauritz B. Sirevaag så på banken som en samfunnsbygger og i dette hadde de styrene i ryggen. Det tar alltid noen år fra et hotell etableres til det når balanse i regnskapet. Problemet var at den enkleste løsningen, å la hotellet gå konkurs, ikke var lett å gjennomføre i et lokalsamfunn som så på hotellet som et viktig symbol for den ekspanderende Brynebyen. Det ville betydd en stor omdømmemessig belastning for Rogalandsbanken om den kun så hen til risikoen for tap når engasjementet lå på styrets bord til behandling. Her måtte det en avveining til. I enda større grad var dette tilfellet for Brøyt-saken. Her dreidde det seg om en landskjent, innovativ industribedrift med røtter i den jærskje entreprenør-ånden. Bedriften hadde over 200 ansatte, et sterkt varemerke og tidligere stor suksess i eksportmarkedene. Nå møtte bedriften problemer i markedet. En konkurs her, utløst av bankens manglende vilje og evne til å ta risiko, ville ha vært katastrofalt for Rogalandsbankens omdømme i lokalsamfunnet.

Så gikk det galt til slutt, likevel. En analyse som jeg som markedssjef utførte for bankens ledergruppe i 1982, viste at Rogalandsbanken var en betydelig importør av kapital til næringslivet i Time. Banken måtte låne penger i interbankmarkedet og Norges Bank for å finansiere deler av utlånene til kunder i kommunen. For stedets sparebank

Kommunalminister Rettedal var en av regjeringen Willochs mest respekterte og populære statsråder. LO-leder Tor Halvorsen til høyre. Foto: Scan-Foto/Svein E. Furulund.

var det motsatt. Den satt med et stort innskuddsoverskudd fra personkunder og landbruket som den eksporterte ut av kommunen, ofte til meget god avkastning. Så mens Rogalandsbanken måtte se sin rentemargin og soliditet svekket, kunne Time Sparebank glede seg over en stadig sterkere margin og soliditet.

Gi gass! Fokus på vekst.

Årsresultatet for 1980 skulle bli det siste hele året Rettedal hadde ansvaret for i sin første periode som styreleder i Rogalandsbanken. Han hadde overtatt i 1977 da Torolf Smedvig døde. 1980 skulle bli et nytt svakt år for banken resultatmessig. Styret kommenterte at investeringene i 1980 hadde hatt et betydelig omfang, bl.a. med nye bygg i Oslo, Tananger og Jørpeland. Banken åpnet også to nye filialer, Forus og Dusavik. I tillegg hadde banken sikret seg tomt i det såkalte «St. Olav-kvartalet» i Stavanger. - *Disse investeringene hadde i 1980 belastet bankens driftsresultat, - men ventes å slå positivt ut i årene som kommer*, skrev banken i en kommentar til regnskapet. - *Driftsresultatet før avsetninger før tap ble 19,1 mill. kr. Dette er en nedgang fra året før, på tross av en økning i brutto driftsinntekter på 44 %, sto det å lese i regnskapsannonen i Aftenbladet.*

Rettedal går inn som kommunalminister i Willochs regjering

Da Arne Rettedal gikk inn i Willochs første regjering etter valget høsten 1981, overtok stortingsrepresentant og siviløkonom Sverre Mauritzen styrelederplassen i Rogalandsbanken. Onde tunger ville ha det til at han var «stolvarmer» for Rettedal. Dette tror jeg for min del at er feil. Mauritzen hadde kompetanse nettopp på de områdene hvor Rettedal var svak. Han hadde også vært formann i Stavanger Høyre i 1973-1975, senere fylkesformann og medlem av Stavanger formannskap, og nå stortingsrepresentant. Det var i Mauritzens styrelederperiode at «Finanshuset Rogalandsbanken» ble unnfanget og bygd opp med full involvering fra hovedstyrets side.

Da Rettedal kom tilbake som leder av bankens hovedstyre sommeren 1986, kjente han seg ikke igjen i banken. «Finanshuset Rogalandsbanken» karakteriserte han offentlig som «et galehus».2 Kanskje ikke en taktisk klok ytring av en styreleder med tanke på bankens profil i markedet.

Hartmark IRAS tilkalles

Da Konrad B. Knutsen overtok roret, var han usikker på om banken hadde langsiktig overlevelsessevne. Tre faktorer gjorde ham urolig. Bankens organisasjon og ledelsesstruktur var funksjonsrettet og lite markedstilpasset. De ledende indikatorene for banken soliditet og lønnsomhet var jevnt over negative Og til sist: Han var usikker på om lederskiktet i banken var tilpasset de ekstraordinære og nye utfordringer Rogalandsbanken sto overfor. Hans uro resulterte i at han i 1981 engasjerte rådgivningselskapet Hartmark IRAS til en gjennomgang av banken, dens organisatoriske struktur og funksjonalitet.

Jeg skal ikke i denne sammenheng gå nærmere inn på konsulentens observasjoner og anbefalinger. Jeg hadde selv gjort en analyse som viste at Rogalandsbanken under Rettedals første periode som styreleder hadde lavere egenkapital, et mindre en bloc-fond (avsetning for uspesifiserte, framtidige tap på engasjementer), lavere rentemargin, lavere innskuddsgrad, høyere driftskostnader, og lavere «andre inntekter», målt i forhold til forvaltningskapitalen, enn de øvrige distriktbanker. Dette kunne for en del henføres til 1970-tallets ekspansjon når det gjaldt etablering av nye distriktskontorer og filialer, ofte i kombinasjon med nye bankbygg. Videre var det sterk konkurranse i de markeder hvor banken allerede var etablert, og særlig i de markeder hvor den var nyetablert. En tommelfingerregel tilsa at det kunne gå 5 – 10 år fra et kontor ble etablert til det oppnådde et forretningsvolum og en struktur på innskudd og utlån og andre tjenester som var økonomisk bærekraftig. Mange nye kontorer og bankbygg på kort tid svekket banken økonomisk. Utbyttet til aksjonærene var år for annet lavere enn nivået på tilsvarende aksjer. Bankens soliditet ble svekket også i «normale» driftsår.

I 1982 ble det utarbeidet en ny strategisk plan for banken som oppfølging av Hartmark IRAS-rapporten. Dokumentet var på 122 sider og var fylt til randen av analyser og forslag. Når man leser det interne Strategiutvalgets oppsummering i ettertid, inneholdt dokumentet røde varsellamper i forhold til nesten alle de utfordringer og problemer banken skulle møte i de etterfølgende årene: – *Rogalandsbanken skal også i årene framover profilere seg som en bank med en aggressiv og ekspansiv innstilling til de utfordring og muligheter som møter*

den i markedet. Men banken skal også tilstrebe handlefrihet og fleksibilitet, slik at den raskt kan tilpasse seg endringer i rammebetingelser og markedsforhold. Markedsandeler og volummål skal alltid være underordnet lønnsomhetsmål. Verdiskapning og rentabilitet danner forutsetninger for bankens videre utvikling og fremtid som en selvstendig bank. (forfatterens understrekning) Man kan lure på hvorfor den brede kunnskap planen bygde på, ikke ble førende for styrets arbeid i de etterfølgende årene.

Konkretisering av utfordringene ble mangfoldige. Omfanget av «kjøpte innskudd» skulle reduseres. Dette ble det, etter hvert, full oppslutning om. Innskuddene fra kunder viste også en sterk vekst i årene 1978 – 1985, men ikke tilstrekkelig til å matche utlånsveksten. Sverre Mauritzen var videre opptatt av teknisk rasjonalisering av ordinære banktjenester og en oppdeling av bankens tjenester i ulike profit-sentra, der målsettingen var salg av mer enn bare ordinære banktjenester.³ Det vi ser her er konturene av den diversifiserings-strategi som skulle bli til «Finanshuset Rogalandsbanken». Knutsen hadde i 1983 ansatt sivilingeniør Kjell O. Hauge som viseadministrerende direktør. Han kom fra en norsk industribedrifts avdeling i Storbritannia og skulle bli instrumentell i etableringen av selskaper som etter hvert skulle gå inn i finanshusmodellen. Etter en tid ble også Morten A. Berg viseadministrerende direktør i banken med ansvar for det tradisjonelle «Bankområdet». Det ble også etablert et eget forretningsområde for forvaltning av bankens eiendommer og utvikling av eiendoms-prosjekter for bankens regning eller i fellesskap med andre investorer. A/S Eiendom ble ledet av sivilingeniør Evald Storaas Traa. I årene som fulgte ble denne tredeling i bank, finans og eiendom en vanlig forretningsmodell for mange av de større forretningsbankene.

Personalkonflikt i ledelsen

I 1984 dukket det opp en alvorlig konflikt i banken som tilsynelatende er irrelevant for denne artikkelen, om det ikke hadde vært fordi kjernen i konflikten var bankens «vekststrategi». Konrad B. Knutsen ønsket å bli kvitt Njål Kolbeinstveit som økonomidirektør. Kolbeinstveit var sosialøkonom og kom fra en stilling som inspektør i Bankinspeksjonen. Kolbeinstveit kjente bankens forhold meget godt

Laly-lånet er ene og alene administrasjonens ansvar, fastslo Rettedal på generalforsamlingen 1987.

Konrad B. Knutsen til venstre. Foto: Stavanger Aftenblad/Egil Eriksson.

og Knutsen mente nok at han hadde gjort et varp da han fikk ham overtalt til å satse sin videre karriere på banken.

Kolbeinstveit visste rent analytisk hva som var galt og hva som måtte til for å rette opp skuta. Hans medisin var konsolidering og økt kompetanse etter år med nesten hemningsløs vekst. En bedre mann kunne Knutsen neppe fått. Kolbeinstveit hadde også fått inntrykk av at de varsler han hadde formulert som inspektør i Bankinspeksjonen i oktober 1980, var blitt oppfattet og forstått, i hvert fall av administrerende direktør. Det skulle snart vise seg at dette ikke gjaldt hovedstyret. Hovedstyrets svar til Bankinspeksjonen, etter at Kolbeinstveit var begynt i banken som økonomidirektør, var en argumentasjon som gikk imot rapportens premisser og anbefalinger. Derved kom Kolbeinstveit i en klemme mellom egen faglig integritet og hovedstyrets ekspansjonspolitik.

Det kom overraskende på mange at forholdet mellom Knutsen og Kolbeinstveit gikk surt. Han kunne være sarkastisk og polemisk i sine ytringer. – *Feilen med ledelsen i bankene er at de liker lukten av sigarrøyk men tåler ikke lukten av fjøs*, var en av hans yndlingsformuleringer. Det var ment som en morsomhet, men Kolbeinstveit hadde avdekket en ambivalens hos Knutsen når det gjaldt bankens vekstfilosofi. Kolbeinstveit var ikke medlem av styret, men hadde møte- og talerett. Problemet for Knutsen var at Kolbeinstveit gikk utenom administrerende direktør i saker hvor det gjaldt om å informere styret om de begrensninger som bankens dårlige lønnsomhet og svake egenkapital utgjorde i forhold til de foreliggende ekspansjonsplaner. Kolbeinstveit gikk til det uvanlige skritt sommeren 1984 å sende et brev direkte til representantskapet. Han hevdet at administrerende direktør og styret satte hans faglige anbefalinger til side. Knutsen fant det på sin side uholdbart at administrasjonen skulle tale med to svært ulike tunger i styret og overfor representantskapet.

Kolbeinstveit var det man i dag kaller en «varsler». Han hadde benyttet tjenestevei så langt det var mulig. Knutsen bedømte ham som illojal. Jeg bedømmer det slik at Kolbeinstveit var lojal mot bankens strategiplan og det samfunnsoppdrag en bank skulle ivareta, ikke minst med tanke på kundene. Kolbeinstveit forlot banken sommeren 1984.

Nytt fall i lønnsomheten

1986 var året da det raknet for Rogalandsbanken og verre skulle det bli etter hvert som «bankkrisen» utfoldet seg de etterfølgende år fram til 1990/92. Dette var også året at Arne Rettedal, ifølge eget utsagn, lot seg overtale til å tre inn i posisjonen som styreleder for Rogalandsbanken for en ny periode. Resultatrapporteringen for de to første tertialer i 1986 viste en positiv utvikling. Det kunne se ut for at de mange negative indikatorer som hadde gjort seg gjeldende tidligere år, med 1983 som det absolutte bunnår, var snudd. Banken hadde i 1984 og 1985 en positiv utvikling i kund-einnskudd, men var ikke kvitt de «kjøpte» innskuddene. Til det var utlåns-ekspansjonen for sterk, noe som bl.a. var muliggjort ved at Willoch-regjeringen vedtok liberalisering av finansmarkedene i 1984.

1986 startet med at oljeprisene hadde falt dramatisk i desember 1985. Våren 1986 var oljeprisen nede i 15 dollar fatet. Regjeringen varslet omfattende innstramminger i den økonomiske politikken. Topplån til bolig kunne komme opp i en rentesats på 17 % og større spareinnskudd ble tilbudt 14 % rente. Både bedrifter og husholdninger med gjeld opp til pipa kunne komme i vanskeligheter og bankene fikk en kraftig økning i misligholdte utlån. Etter nærmere kriterier skulle hele eller deler av lånene avskrives i årets regnskap dersom betalingsevne ikke forelå og pantets verdi ikke dekket lånesaldoen. Utviklingen i antallet misligholdsaker førte også til press på bankens personalressurser. Det kom også nye forskrifter for tapsavsetninger midt under krisen i 1987, noe som etter manges mening forsterket bankkrisen.

Økonomidirektør etter Kolbeinstveit ble cand. real Ivar Rusdal, en kjenning av Konrad B. Knutsen fra fylkesmannskontoret. Resultatutviklingen utover i 1986 ble meddelt Oslo Børs og offentliggjort i pressen. Hver måned var det tett budsjettoppfølging til hovedstyret. Både budsjettering og rapportering var omfattende prosesser som krevde store ressurser og høy kompetanse. For november 1986 fikk styret en månedsrapport som indikerte at den positive utviklingen tidligere i året var stoppet opp. Ny prognose for året pekte mot et årsresultat på NOK 45 mill., NOK 25 mill. lavere enn det banken hadde gått ut med bare en måned tidligere. Hva hadde skjedd?

Styret var sjokkert og krevde økonomidirektørens hode på et fat. Rettedal forestilte seg åpenbart at resultatutviklingen var en følge av mangelfull økonomisk styring og rapportering. Problemet var imidlertid at banken satt fast i saksen. Uro i finansmarkedene førte til sterk stigning i prisen på kortsiktige lån fra pengemarkedet. Den liberaliseringen av finansmarkedene fra 1984 som Rettedal selv hadde medansvar for som medlem av regjeringen, førte til at rentemarginen ble spiste opp dag for dag utover høsten.

Også Oslo Børs reagerte. Banken hadde hatt en emisjon i perioden 31. oktober til 14. november 1986 og opererte med et anslag for årsresultatet på NOK 70 – 75 millioner. Emisjonen ga banken over 4000 nye aksjonærer og det var betydelig overtegning. - *Hadde banken villedet markedet?* - lurte både media, børsen og aksjonærene på.

Å legge skylden på økonomiavdelingen var en nærmest naturlig refleks for Rettedal. Han mente seg også personlig uskyldig ved at han nettopp hadde inntatt styrelederstolen etter nærmere fem år i Oslo. Men hva med det øvrige styret? En problemstilling var at styret i 1985 hadde mistet tre av sine medlemmer med forankring i næringslivet: Peter T. Smedvig, (Smedvig) Bjørn M. Stangeland (Block Watne) og gründer Sjur Svaboe. Svaboe hadde tidligere vært leder av distriktsstyret for bankens kostbare nyetablering i Sandnes. Han hadde satt sitt preg på møtene i hovedstyret ved å være særdeles åpen og frimodig i sin brede kritikk av banken og særlig av administrerende direktør.. - *Jeg har så mye penger i denne banken at jeg kan si akkurat hva jeg vill, tordnet han.* Men det hører også med til historien om Sjur Svaboe at han i bankens avskjedsmiddag for avtroppende styremedlemmer holdt en tale rettet til Knutsen hvor han innrømmet: - *Da jeg begynte i styret visste jeg ikke hvor komplisert det å lede en bank er. Det kan ikke sammenlignes med vanlig næringsvirksomhet. Jeg har lært mye på disse årene i banken.*

Rettedal selv falt ofte av lasset når bankens eksperter la fram utdypinger i en sak. Da vendte han seg til Knutsen med følgende spørsmål: - *Er dette bankteknisk? I så fall overlater styret avgjørelsen til administrasjonen.* Siviløkonom Peter T. Smedvig tok sjelden ordet under styrets drøftelser, men det hendte ganske ofte at han hadde spørsmål til saksframlegget fulgt av denne avslutning: - *Jeg spør bare fordi jeg ikke helt forstår og har lyst til å lære.* Det var nok et understatement.

Et utvalg av overskrifter om Rogalandsbanken fra Stavanger Aftenblad.

Inn i styret som nye i 1986 kom Rettedals venn, næringslivsgründer og partifelle, Folke Hermansen og en ny representant for Jær-industrien: Adm. direktør Kjell Harstad hos Kverneland AS, Klepp.

Lekkasje til Aftenbladet?

En søndags kveld i februar 1987 var hovedstyret samlet til et ekstraordinært, forberedende møte i anledning behandlingen av årsresultatet for 1986. Den endelige behandlingen skulle finne sted i ordinært styremøte neste morgen, mandag 9. februar kl.10.00. En av konklusjonene var at banken ikke kunne gi utbytte. Formelt var regnskapet konfidensielt inntil det var vedtatt av styret og lagt fram for representantskapet, som etter planen skulle skje tirsdag 10. februar om formiddagen. Dagen deretter innen kl. 09.00 skulle Oslo Børs varsles og regnskapet presenteres for offentligheten med en annonse i dagspressen i Stavanger etter å ha blitt godkjent av representantskapet.

Styremedlemmene hadde begynt å samle seg i forværelset i St. Olavsgårdens 12. etasje mandag morgen, da det kl. 09.45 kom tikkende inn over telefaks en faksimile av Stavangers Aftenblads forside med hovedoppslag; «Rogalandsbanken gir ikke utbytte». Saken fortsatte med et stort oppslag på side 7 forfattet av næringslivsjournalist Rigmor Lindøe med overskriften «Tap for Rogalandsbanken» og en detaljert presentasjon av hovedtallene fra bankens årsresultat for 1986. I teksten ble det slått fast at Rogalandsbanken dagen etter skulle legge fram sitt dårligste resultat siden mellomkrigsårene.

På forværelset var stemningen amper. Aftenbladet kunne presentere nøkkeltallene med to desimalers nøyaktighet! Spørsmålet var: - *Hvem var det som hadde lekket?* Et av styremedlemmene pekte på undertegnede og mente at: - *det må være deg, Jan. Det kan ikke være noen andre!* Ettersom jeg hadde ren samvittighet tok jeg opptrinnet med stor ro. Men det syntes etter hvert å danne seg en samlet oppfatning om at det var jeg som var synderen. Da grep Rettedal ordet: - *Det er ikke han!*

Noen år senere fikk jeg bekreftet at det var Rettedal selv som hadde lekket opplysningene til Aftenbladet. Sannsynligvis var forklaringen at Rettedal fant det bedre å hoppe i det enn å krype i det. Han hadde fått en dags forsprang på

representantskapet og kunne orientere sine folk på forhånd i stedet for at de skulle få begredelighetene servert som en stor overraskelse i selve møtet.

«Laly-engasjementet»

Midt på 1980-tallet hadde Rogalandsbanken 13 distriktskontorer og til sammen ni filialer, syv i Stavanger og to i Sola. Det hadde vært en voldsom vekst i perioden 1974 – 1984. Etterhvert kom det også nye kontorer i Bergen og Kopervik og nye datterselskaper, som f. eks Central-Finans AS, A/S Eiendom og Premium Fonds. Distriktskontorene hadde lokalstyrer med egen bevilgningsfullmakt opp til et visst nivå, bestemt og delegert av administrerende direktør eller godkjent av hovedstyret. Det forelå også bevilgningsreglement. Når distriktskontorene hadde kunder med behov for lån eller kreditt som overskred kontorets egne fullmakter eller kompetanse, måtte engasjementet håndteres av konsernsjefen dersom det lå innenfor hans fullmakt, eller av konsernets kredittråd dersom saken måtte bringes videre til hovedstyret. Det kunne lett oppstå diskusjoner mellom lederne ute i kontornettet og konsernets kredittmedarbeidere og også med konsernsjefen. Særlig i saker hvor det var tale om å utvide kreditten dersom den lokale kunden trengte rask og uventet tilførsel av likviditet, kunne diskusjonene bli vanskelige. De nye kontorene jaktet dessuten på nødvendig vekst for å komme opp i en forvaltning og gebyrinntekter som ga mening i forhold til oppstarts- og driftskostnadene.

Et eksempel på slik tautrekking var en lånesøknad fra de to brødrene Blystad i Oslo som ville lånefinansiere et «take-over»- forsøk rettet mot det tradisjonsrike shippingselskapet Kosmos i Sandefjord. Strategien for slike oppkjøp var stort sett den samme, enten vi befant oss i Norge eller internasjonalt. Det overtatte selskapet skulle ruskes opp i slik at verdiene ble synlige og så skulle det strippes og selges ut i sine enkelte deler til god fortjeneste. I dette tilfellet var det tale om en høyst uvennlig overtakelse. Brødrene hadde greid å reise NOK 500 millioner fra flere banker, herav hadde Bergen Bank bevilget NOK 250 millioner. Rogalandsbanken i Oslo var bedt om å bidra med NOK 30 millioner. Slike lån hadde høy rente og solide gebyrer.

Laly-saken ble stor i media framover hele våren og sommeren 1986, Kamp om makten i store, børsnoterte

selskaper var spennende nyhetsstoff, særlig i finanspressen. Brødrene Blystad tapte kampen om Kosmos og Rogalandsbanken tapte sitt lån fordi banken hadde sikret seg med pant i aksjer i aksjeselskapet Laly, som viste seg å bli verdiløse. Bergen Bank hadde sikret seg med pant i Kosmos-aksjene.

Saken ble en stor belastning for Rogalandsbanken i media. Hvorfor skulle distriktbanken, med sin hovedvirksomhet blant de byggende krefter i Rogaland og Stavanger, engasjere seg i en maktkamp i finansmiljøet på Østlandet? Så viste det seg på toppen av dette at bankens kredittfaglige kompetanse ikke strakk til. Sikkerheten for lånet sto seg ikke. Og til sist: Hvem hadde gitt lånet, som etter sin størrelse og kredittreglementet skulle vært behandlet av hovedstyret?

Saken fikk et etterspill på generalforsamlingen i Rogalandsbanken 23. april 1987. Aksjonærene ville vite hvem som hadde gitt lånet. Rettedal grep fatt i mikrofonen og sa: - *Lånet til Blystad er ene og alene administrasjonens ansvar.* Det hele artet seg som en offentlig henrettelse av Konrad B. Knutsen. Knutsens dager i banken var talte, var den gjengse oppfatning. I mai 1987 gikk det ut en pressemelding hvor Knutsen bebudet at han ville trekke seg som administrerende direktør ved oppnådd aldersgrense 62 år den 21. september. Det er ikke kjent for forfatteren om hovedstyret eller Rettedal direkte ba Knutsen om å fratre. Men det het i pressemeldingen at Knutsen - *har hatt og fortsatt hadde hovedstyrets fulle tillit.*

Seks uker før Knutsen gikk av som administrerende direktør for Rogalandsbanken sendte han er notat til hovedstyret om Oslo-kontoret. Situasjonen ved kontoret ble sommeren 1987 så kritisk at K.B. Knutsen måtte sende to av sine fremste folk for å gå igjennom låneporteføljen på detaljnivå. I en rapport til hovedstyret 20.08.87 skrev Knutsen: «*De rapporter som nå foreligger viser for det første at administrasjonen ved et kontor ved å unnlate å gi opplysninger, og ved å sette seg ut over gjeldende instruksjer, kan over tid gi et galt bilde av driften ved kontoret. I dette tilfellet har hverken styret ved Oslo-kontoret, revisjonen, kontrollkomiteen eller andre organer kommet med advarsler og påpekninger som har gitt hovedstyret og bankens administrasjon grunnlag for å kunne gripe inn. Jeg tror at det er riktig som revisjonen påpeker at når*

det stilles spørsmål til administrasjonen ved Oslo-kontoret, så er det kommet svar tilbake som tilsynelatende har vært tilfredsstillende. Revisjonen peker f. eks. på at administrasjonen ved kontoret kan «ordne» overtrekk ved å gi tilleggskreditt, og likeledes splitte opp totalengasjementet på flere datterselskaper, hvor hvert av datterselskapenes engasjementer ikke er større enn at de ligger innenfor vedkommende saksbehandlers fullmakt.».

Veksten fortsetter

Et vesentlig aspekt ved bankens vekststrategi, var hvordan bankens vekst i forvaltningen, eiendomsinvesteringer og selskaper innenfor «Finanshuset Rogalandsbanen» skulle finansieres og fordeles. Rammene var knappe. Morselskapets egenkapital var svak og likviditeten var kostbar. Finansieringsselskapet Central-Finans A/S vokste på ett år fra en forvaltning på NOK 125 millioner til en milliard. De nye kontorene i Bergen og Kopervik skulle også gis vekstmuligheter i sine markeder. Man hadde også kostbare investeringer i bygg i Bergen og i Oslo. Rettedal, og styret, så på investeringer i eiendom som sikre plasseringer. Noen svingninger kunne man regne med, men i det lange løp ville eiendom kaste mer av seg enn vanlig bankdrift, var den grunnleggende oppfatningen. A/S Eiendom gikk inn i et stort byutviklingsprosjekt i Sandnes, «Vågen-kvartalet». I Stavanger begynte man å grave for å reise «St. Olavskvartalet» i 1987.

Jeg kom til å overhøre et hjertesukk fra Rettedal: - *Jeg trodde ikke at bankens soliditet var så svak, sa han.* Her ligger kanskje forklaringen på hvorfor Rettedal mislyktes som styreleder i Rogalandsbanken. En styreleder skal ikke tro noe som helst om bankens soliditet, han skal vite. Men han var ikke den eneste som ikke forsto. Sterk utlånsvekst i kombinasjon med lav soliditet i årene 1984-1989 var felles for nesten alle banker som ble omfattet av «Bankkrisen» i perioden 1986-1992. Det var ikke uvanlig at banksikringsfondene forlangte utskifting av styreledere, styremedlemmer og toppsjefer «for mangel på kriseforståelse» i banker som søkte om og fikk tilførsel av kapital.

Eiendomsprosjektene hadde Rettedals fotavtrykk. Det ble også skumlet en del om at Rettedals firma ble valgt til rådgivende ingeniør og byggeleder for alle bankens prosjekter. Dette skulle Økokrim komme til å interesse seg for

St. Olav vil for alltid stå som et monument over Rogalandsbankens vekst og fall. Foto: Jan Gjerde

i 1990, men Rettedals argument var at det ikke var vanlig at det var tilbud på denne typen konsulent-tjenester. Han slapp unna med det.

St. Olavsprosjektet

Eiendomsinvesteringene skulle koste banken dyrt da prisfallet satte inn i perioden 1988 – 1992. I en særstilling sto St. Olavsprosjektet i Stavanger sentrum. Banken hadde kjøpt opp eiendommer over en ti-årsperiode i kvartalet mellom Løkkeveien og St. Olavs gate, blant annet Høyres hus. Samorganisasjonen i Folkets Hus var godt fornøyd med prisen Rogalandsbanken betalte for eiendommen «Fagerlid», en gammel sveitservilla som lå på andre siden av Løkkeveien vis a vis Folkets Hus. Administrerende direktør hadde like etter byggestart i 1987 advart styret om konjunktursituasjonen og utsiktene for en langvarig nedgang i eiendomsprisene. Man fryktet at salg av næringslokaler og leiligheter kunne komme til å gå svært tregt. Konrad B. Knutsen hadde i 1987 også skaffet en kjøper til gigantprosjektet St. Olav. Kjøper var Brudevoll-gruppen i Oslo. Det var tale om et kontantsalg og banken ville komme ut av prosjektet med en gevinst på NOK 90 millioner. En slik handel ville ha vært i samsvar med forretningsideen til eiendomsselskapet. Men styret var ikke innstilt på å selge. Nestleder Folke Hermansens standpunkt var at – *man skal ikke selge høns i regnvær*. Og slik ble St. Olav bankens største prestisjeprosjekt og det desidert største tapsprosjekt i bankens historie. En vurdering av hvilket tap som totalt oppstod som følge av styrets holdning i 1987, ga et tall på NOK 700 millioner.⁴

Rettedals envishet kom også til uttrykk på et kundetreff i bankens nye ekspedisjonslokaler i St. Olav i 1990 da en av gjestene, for øvrig en god og mangeårig kunde fra handelsstanden i Sentrum, spurte – *om ikke St. Olav lå litt avsides til i forhold til kundene i Sentrum?* Da svare Rettedal kontant: – *Da flytter vi Sentrum!* Dette var en lite klok bemerkning med tanke på de mange kunder i handelsnæringen som banken hadde i Sentrum av Stavanger siden etableringen i 1926.

Når man skal oppsummere hva som gikk galt for Rogalandsbanken, vil mye samle seg omkring bankens vekststrategi. Den påførte banken store tap, både på engasjementer og investeringer i datterselskaper og eiendommer. Den førte også til kostbar «funding» (finansiering av utlån og

pliktige plasseringer) og lav soliditet. Det pinlige er at bankens ledelse og styre var blitt advart mange år før, men lukket øyne og ører. Som de viktigste feilslag vil jeg anføre: 1) Tap på engasjementer med en spekulativ karakter, som f. eks. lånet til brødrene Blystad, eller lån gitt i strid med bevilgningsfullmakten. 2) Etablering av kontorer utenfor bankens hjemmemarked. 3) Den voldsomme oppbyggingen av Central-finans A/S, 4) St. Olav-prosjektet. Andre vil kanskje ta med andre prosjekter, men min vurdering er at disse fire momentene **hver for seg** kunne ha veltet banken da bankkrisen satte inn for fullt mot slutten av 1980-tallet. Skuta lå da så dypt i vannet at selv en liten kuling kunne fått fatale konsekvenser.

Munthe-utvalget, nedsatt av Regjeringen i 1991 for å undersøke årsakene til bankkrisen, konkluderte i 1992 med at de viktigste tegn på en uheldig utvikling i en bank er: (a) sterk utlånsvekst, (b) svak inntjening, (c) store kortsiktige innlån fra pengemarkedet og (d) tvilsomme utlånsengasjementer. For Rogalandsbankens vedkommende gjorde disse momenter seg gjeldende allerede fra 1978.

Morten A. Berg overtar rattet

Konrad B. Knutsen ble 6. oktober 1987 avløst av Morten A. Berg, siviløkonom og bankens fremste ekspert på kreditt og næringslivs-engasjementer gjennom flere år, ved siden av banksjef Olav Frafjord. Berg kjente bankens sterke og svake sider til bunns og var svært fakta- og resultatorientert. Det hører med til historien at styret hadde engasjert et hodejegerfirma for å sile kandidater. Hodejegerne hadde Terje Vareberg, direktør for Agro på Forus, , som topp på sin liste.

Under behandlingen i hovedstyret lot Rettedal spørsmålet gå rundt bordet om hvem styret ønsket som ny leder. Rettedal hadde på forhånd sondert i administrasjonen hvordan organisasjonen så på Berg som leder. Styret valgte enstemmig å gå inn for Berg, uten debatt. Det var min oppgave som styresekretær å gå ut på gangen og informere de to representantene for hodejegerfirmaet om beslutningen. De ristet på hodet og forlot arenaen på flekken.

Morten A. Berg hadde bare sittet noen uker i sjefsstolen, da mandag 19. oktober 1987 opprant. Denne dagen har senere gått over i historien som «Black Monday». Oslo Børs

FAKTA OM ROGALANDSBANKEN:

Rogalandsbanken ble etablert i 1925 i Kirkegt. 35 som Stavanger og Rogaland Bank, bygd på ruinene etter to gamle og likviderte forretningsbanker: Stavanger Privatbank og Stavanger Handels- og Industribank. Banken flyttet i 1958 inn i nye lokaler i St. Olavsgården og skiftet to år senere navn til Rogalandsbanken. Opphørte i 1991 etter 66 års virksomhet som egen bank da den gikk inn i Fokus Bank.

Hovedstyret et halvt år før Rogalandsbanken i 1990 flyttet fra St. Olavsgården til nye lokaler i St. Olav. Fra venstre: John Arild Ertvaag, Hilmar Egeli, Thor Einar Holmgard, Morten A. Berg, Jacob B. Vabø, Sverre Mauritzen, Kjell Harstad, Arne Rettedal. Foto: Rogalandsbanken.

(og internasjonale børser) åpnet med et kraftig kursfall som fortsatte utover dagen og uken. Berg tok en rutinesjekk hos lederen for datterselskapet Premium Fonds, som skulle være Finanshusets tilbud til markedet når det gjaldt handel med verdipapirer og investeringsinstrumenter. Han fikk bekreftet sin mistanke om at daglig leder, ny i stolen han også, hadde latt seg friste av et aksjemarked som over lengre tid hadde vist stødig vekst. Han hadde gått ut over sine fullmakter og tatt posisjoner i bankens regning som førte til store tap.

Banken under Bergs ledelse slet fortsatt med gamle strukturproblemer som presset driftsresultatet: Lav rentemargin og store tap på låne-engasjementer og eiendommer. Disse var blitt forsterket av endringene i kredittpolitikken.

Morten A. Berg skulle de neste tre årene lede Rogalandsbanken gjennom «Bankkrisen». Krisen førte til at de fleste forretningsbankene og noen av de største sparebankene, herunder Sparebanken Rogaland, tapte sin egenkapital og måtte ha hjelp fra Forretningsbankenes eller Sparebankenes Sikringsfond, Statens Banksikringsfond og staten for å overleve. Konsekvensene for samfunnet var betydelige. Krisen skapte det lengste økonomiske tilbakeslaget på over 100 år og var det dypeste i etterkrigstiden. Arbeidsløsheten ble den høyeste til da i etterkrigstiden.

Nye strukturer – nye oppgaver

Morten A. Berg forlot Rogalandsbanken den dagen Fokus Bank overtok 1. februar 1991. Som ny leder av Fokus Banks kontornett i Rogaland overtok regionbanksjef Lauritz B. Sirevaag. For min del innebar dette endringer. Funksjonene som markedssjef, informasjonssjef og styresekretær hadde jeg forlatt noen år tidligere. I stedet fikk jeg stillingen som leder av først Rogalandsbankens og deretter Fokus Banks personmarkedsavdeling i Stavanger, inklusiv filialene. Under mitt ansvar lå også oppfølging av avdelingens misligholdportefølje. Da Rogalandsbanken ble til Fokus Bank i 1991 fortsatte jeg som medlem av Fokus Banks sentrale markedsråd. Rådet rapporterte til konsernets direktør for strategi og markedsføring.

I 1993 var Arvid Bekkeheien blitt direktør for Fokus Banks operasjoner i Rogaland etter at Lauritz B. Sirevaag

ble pensjonist. En dag kom det beskjed om at Kredittilsynet ville treffe og snakke med undertegnede. Saken var at personmarkedsavdelingen i Stavanger, ifølge ledelsen i Trondheim, toppet listen som den desidert dårligste i klassen når det gjaldt misligholdte engasjementer. I Trondheim hadde man i hovedsak fulgt stavangeravdelingens bedriftsengasjementer. Det kunne virke som at konsernledelsen i Trondheim så for seg at jeg og personmarkedsavdelingen i Stavanger hadde beveget oss under radaren i flere år.

Kredittilsynet og to representanter for konsernledelsen i Fokus Bank i Trondheim trodde at min avdeling hadde generert tap i personmarkedet som var utenfor enhver anstendighet. Forklaringen kom raskt på bordet: Stavangerkontoret hadde en meget dyktig og effektiv avdeling når det gjaldt oppfølging av misligholdte personmarkedsengasjementer, for øvrig under ledelse av soussjef Leiv Inge Selvig. Ledelsen i Rogalandsbanken hadde funnet det hensiktsmessig at tapsengasjementene på personkunder i Oslo, Bergen, Kopervik og Central-Finans etter hvert best kunne følges opp av misligholdavdelingen i Personmarked Stavanger. Tapsengasjementene ble derfor tillagt Stavangerkontoret, med kjedelig resultat for avdelingens balanse, men med et positivt resultat for konsernet når det gjaldt gjenvinning av engasjementer som etter regelverket skulle avsettes for beregnede tap eller avskrives.

Det var med andre ord litt av en bær Stavangeravdelingen hadde å bære på. Jeg fremførte min forklaring og føydte til at etter mine analyser lå Personmarked Stavanger solid under gjennomsnittet for konsernets kontorer når det gjaldt generering av tapsengasjementer. Mine opplysninger slo ned som en bombe i fanget på representantene fra Trondheim. Konserndirektør Svein Sivertsen forlot møtet for å konferere med Stavangerkontorets leder for misligholdte bedriftsengasjementer. Han kunne bekrefte min framstilling. Jeg ble så grillet litt når det gjaldt kredittpolicy for avdelingen og jeg fikk positive tilbakemeldinger fra Kredittilsynet. Direktør Svarstad fra Fokus Bank, som jeg kjente fra deltakelse i Fokus Banks sentrale markedsråd, kunne avslutte møtet med å si: *- inspektørenes muntlige konklusjon over bordet var det nærmeste man kunne komme ros fra Kredittilsynet.*

Central-Finans A/S

I 1987 ble det kunngjort at «Finanshuset» var blitt for kostbart for banken. «Finanshuset» måtte bygges ned ved avvikling av selskaper eller salg av virksomheter. Central-Finans A/S skulle selges. Selskapet tilbød leasing, person-lån, avbetaling og kapitalformidling. Det forelå et kontanttilbud fra Forenede-gruppen i Trondheim, men banken hadde samtidig hatt samtaler med en investorgruppe i Oslo som den ifølge Berg var kutymemessig bundet av. Hovedstyret valgte Oslo-gruppen, på tross av at kjøpet ble lånefinansiert av Rogalandsbanken. Dette vedtaket i hovedstyret skulle koste banken mellom NOK 150 – 200 millioner.⁵ Etter kort tid var Central-Finans tilbake i bankens bøker som det problembarnt det hadde vært. Central-Finans hadde hatt et lønssystem med provisjon av «salget». Det sier seg selv at dette inviterte til «rå-salg» dersom «selgerne» ikke også hadde ansvar for tapsengasjementene som fulgte av dette. Øyvind Rangen sluttet som leder i Central-Finans og ble erstattet av Harald Sig. Pedersen høsten 1987. Rangen hevdet at selskapets verdi under hans ledelse hadde økt fra NOK 10 millioner til NOK 100-150 millioner, ifølge en artikkel i Stavanger Aftenblad. Virkeligheten skulle vise seg å være en helt annen. – lånedokumentene hadde ingen verdi, de kunne like gjerne vært kastet rett i kontaineren etter hvert som de kom inn.⁶

Nede for telling

– Rettedal er sikkert en god politiker, men som bank- og finansmann er han rimelig ubrukelig, uttalte finansmannen og Hjelmelandsbuen Herbjørn Hansson ifølge Stavanger Aftenblad.

Et ledd i myndighetenes krisehåndtering var at de skadeskutte forretningsbanker ble fusjonert med annen forretningsbank. Rogalandsbanken skulle gå inn i Fokus Bank med hovedsete i Trondheim. Ledelsen i Fokus Bank kjente godt til problemene i Rogalandsbanken fra tidligere fusjons-samtaler og var ikke særlig innstilt på å overta banken.

Det hadde vært kontakt mellom styrene i Rogalandsbanken og Fokus Bank våren og sommeren 1990. I et siste forsøk på å berge Rogalandsbanken som selvstendig bank, reiste Rettedal og Berg til Oslo i et møte med Tormod Hermansen, leder i Statens Banksikringsfond. Rettedal mente at verdiene på eiendommene vil stå seg i det lange løp. Det

var ikke nødvendig å gå til en så brutal nedskrivning som myndighetene krevde. Å tilpasse eiendommenes verdsetting til de kortsiktige svingningene i markedet, var en unødvendig dramatisering. Men Banksikringsfondets leder ville ikke høre på det øret. Eiendommene skulle nedskrives til dagens verdi. Morten Berg på sin side mente at han også hadde grunn til å vite at Fokus Bank ikke sto særlig sterkere, heller svakere, enn Rogalandsbanken når det gjaldt misligholdte engasjementer. Men svaret fra Tormod Hermansen var kontant: - *Det var politisk bestemt at Rogalandsbanken skulle gå inn i Fokus Bank*⁷

Fokus Bank ble gitt en garanti på NOK1,5 milliarder fra staten for å ta Rogalandsbanken inn under sine vinger. Fusjonen ble godkjent av representantskapene i de to bankene høsten 1990 og ble gjort gjeldende fra 11. februar 1991.

– *Det er grunn til å tro at bankkrisen ble dramatisert av den måten Kredittilsynets tapsforskrifter av 1986/87 ble gjennomført på i bankene*, hevdet Munthe-utvalget i 1992 og ga derved Arne Rettedal langt på vei rett i hans syn.

Det viste seg siden at Fokus bank i Trondheim lå på etterskudd i oppfølgingen av egen misligholdportefølje. Store tap på engasjementer løp på etter 1990. Til å begynne med kunne ledelsen i Trondheim vise til Rogalandsbanen når dårlige resultater skulle forklares, særlig St. Olav og Central-Finans. Fra 1991 måtte de se seg selv i kortene.

Aksjekapitalen i Fokus bank ble nedskrevet til null 20. desember 1991. Forretningsbankenes Sikringsfond og Statens Banksikringsfond tilførte fram til 1994 Fokus Bank aksjekapital og preferansekapital på til sammen NOK 3.482 millioner

Den konsoliderte Fokus Bank gikk de etterfølgende år igjennom en hestekur med nedgang i forvaltningskapital og antall kontorer, salg av eiendommer og salg av datterselskaper som ikke utgjorde bankens kjernevirksomhet. Det overordnede mål var å tilpasse forretnings-volumet til lovreglene om egenkapitalkrav for banker. Fokus Bank ble igjen privatisert i 1995, som den første av de tre store etter bankkrisen. Aksjesalget ble en suksess, og aksjen blir igjen notert på børsen. I 1999 ble Fokus Bank overtatt av Danske Bank. Staten tjente godt på bankkrisen etter hvert som bankene ble friskmeldt og aksjene solgt.

Rogalandsbanken gikk under Morten Bergs ledelse – og

videre etter at den var overtatt av Fokus Bank - inn i en periode med konsolidering med mange nedbemanningsrunder. I Perioden 1988 – 1994 ble bankens antall ansatte redusert fra ca. 400 til ca. 150. Både for ledere, tillitsmannsapparat og for medarbeidere ble dette en svært vanskelig tid. Kontorene i Oslo, Bergen og Kopervik ble enten avviklet eller solgt. Fra 1986 var banken også under beleiring av lokale og andre investorer som ville ha tak i banken og dens underliggende verdier. Og samtaler foregikk på kryss og tvers om mulige fusjoner og overtakelser, som aldri førte fram. En lokal variant var fusjon mellom SR-bank og Rogalandsbanken, et tema som det hadde blitt hvisket om i kulissene gjennom hele 1980-tallet.

Rogalandsbankens årsberetning for 1989 ble avgitt i 29. mars 1990, bare måneder før fusjonen med Fokus Bank i realiteten var avklart. Den inneholdt ingen tegn til en bank i krise. De fleste nøkkeltall hadde utviklet seg positivt i forhold til året før. Det man la merke til var en omfattende omstrukturering av datterselskapene. Bakgrunnen var at engasjementer og selskaper ble «solgt» til venner av banken med fullfinansiering og gjenkjøpsklausul. Ellers er styrets konklusjon optimistisk: *- Rogalandsbanken har en strategisk viktig posisjon på Sørvestlandet. Rogalandsbanken har fortsatt en viktig rolle å spille i sitt marked, ikke minst sett på bakgrunn av de strukturelle endringer i norsk bankvesen det siste året med store og dominerende bankenheter som resultat. Nærhet til og kunnskap om markedet vil også i fortsettelsen være viktig, både for banken og for våre kunder. Bankens økonomi og markedsgrunnlag gjør at styret forventer en tilfredsstillende utvikling i årene fremover. (forfatterens understrekning)*

Jappetid og dårlig bankhåndverk?

Kan bankkriser forutsees? Ja mener ekspertene. Det som kjennetegner bankkriser historisk er at de starter med en sterk utlånsvekst, generell økonomisk oppgang og optimisme i markedene. Eiendomsverdier og priser på råvarer (f. eks. olje) stiger sterkt, for så plutselig å falle. Økonomien går inn i en resesjon, arbeidsledighet og konkurser skyter i været. Ved bankkrisen i perioden 1987-1992 var det seksti år siden sist Norge hadde opplevd en bankkrise. Å snakke om bankkrise i 1986/87 ble nok sett på som å rope på ulven. Jeg husker to anledninger hvor Rogalandsbanken ble advart.

Under et seminar for Rogalandsbankens styre våren 1986 hos den franske samarbeidsbanken Banque Indosuez i Paris, advarte bankens makroøkonomer om at Norge sto overfor en langvarig krise som ville strekke seg til 1992. Jeg kan ikke huske at noen heftet seg ved dette, hverken da eller senere. Den andre anledningen var under et møte som Rogalandsbankens ledelse hadde med ledelsen for Norges Handelshøyskole sommeren 1986 i anledning et sponsorsamarbeid mellom Rogalandsbankens nye avdeling i Bergen og NHH. Økonomiprofessor Johan Arend var nylig hjemkommet fra flere års opphold i USA, og han ga uttrykk for at den norske banknæringen sto overfor en akutt krise. Men også det ble overhørt. Sannsynligvis var det ingen som kunne forestille seg hva en bankkrise egentlig ville innebære. I årene 1987 til 1993 bokførte norske banker tap på NOK 76 milliarder, ifølge Norges Bank

I media og i opinionen hadde det festnet seg et bilde av at bankenes problemer skyldtes jappetid og dårlig bankhåndverk. Noe var det nok i dette, som vi også har sett eksempler på i denne artikkelen. Men bankkrisen var også en «systemkrise». Den rammet alle de store bankene i Norge og senere også banker i Sverige, Danmark, Finland, Storbritannia og USA. Statsminister Gro Harlem Brundtland gikk likevel ut i media og krevde granskning av Rogalandsbanken. Både Rettedal og Berg ønsket en slik granskning velkommen, men Rettedal pekte på at det var påfallende at statsministeren ikke kunne stole på sitt eget kontrollorgan: Kredittilsynet.

Kunne, eller burde, bankens ledelse ha forutsett tapsbølgen? «Smith-kommisjonen», som ble nedsatt av Stortinget for å gjennomgå bankkrisens ulike årsaksforhold, sa i sin rapport:

– Bankene kan ikke la seg høre med at de manglet kunnskap for å forutse konsekvensene av sterk ekspansjon. Dette var kanskje en særmelding til Rogalandsbankens tidligere aksjonærer, representantskap, kontrollkomité og hovedstyre.

– Rettedal var en vekstorientert entreprenørtype opptatt av praktiske resultater, skrev Tom Hetland i Aftenbladet 25. mars 1991. For Arne Rettedal ble bankkrisen en stor personlig belastning. Han var dyktig på krisehåndtering og avverget forsøk på oppkjøp av banken på 1980-tallet. Han sto på med hele sin energi for at Rogalandsbanken skulle

fortsette som selvstendig distriktbank etter bankkrisen og med hovedsete i Stavanger.

«Sammenbruddet i eiendomsmarkedet, endrede krav til tapsavsetninger og noen lån og eiendomsengasjementer som langt fra kan karakteriseres som vellykkede, førte til bankens endelikt. Det er i ettertid heller ingen tvil om at det i Rogalandsbankens vekst og fall, også er en historie om dårlig bankdrift. Arne Rettedal fraskriver seg ikke ansvaret for det som skjedde. Men erkjenner i ettertid at skulle han ønsket noe ugjort etter seg, måtte det nettopp vært bankengasjementet. – Jeg var så definitivt ingen finansmann, konstaterte han.» skrev Torbjørn Kindingstad i den ikke-autoriserte biografien over Arne Rettedal, «Maktens byggherre» i 1998.

Kilder

Samtaler med Konrad B. Knutsen i den tiden jeg var styresekretær i Rogalandsbanken, 1984-1988

Bedriftsinterne dokumenter, bl.a.:

- Hartmark IRAS, Organisasjonsanalyse Rogalandsbanken a/s, Johs. Takvam 20.03.1982

- Strategiutvalgets innstilling for perioden 1983 – 1987, Stavanger, den 27. august 1982

- Konsernmarkedsplan for Rogalandsbanken A/S 1986, v/ Jan Gjerde, Stavanger, den 14. november 1985

Hans Eyvind Næss: Rogalandsbanken 1975 – 1985. Publisert i årsberetningen for 1985.

Rogalandsbankens årsberetninger for årene 1980, 1982, 1985 og 1989.

Torbjørn Kindingstad: Maktens byggherre, Wigestrands 1998

Medieomtaler i Stavanger Aftenblad i perioden 1979 – 1994, gjenfunnet i avisens elektroniske arkiv, se særlig:

- Stavanger Aftenblad, Terje Storjord, 19. mars 1983.

- Stavanger Aftenblad, Rigmor Lindøe, 11. februar 1987, side 1, «Rogalandsbanken må forklare seg til børsen».

- Stavanger Aftenblad 28.12.1990, Ulf E. Rosenberg og Rigmor Lindøe, side 10. «En bank smuldrer opp, del 2

- Stavanger Aftenblad 29.12.1990, Ulf E. Rosenberg og Rigmor Lindøe, side 12 -14. «En bank smuldrer opp», del 3

- Stavanger Aftenblad, Tom Hetland, «Rettedal. Enhver tid velger sine ledere», 23.03.1991, side 11

- Stavanger Aftenblad, Ulf E. Rosenberg side 7, 21.12 1994, NOU 1992:30, Preben Munthe, Bankkrisen, utvalg for å vurdere omfanget av årsaker til krisen i banknæringen.

Dok 17 1997-1998, Smith-kommisjonen, Stortingets granskningskommisjon for bankkrisen.

Teksten er lest og kommentert av Hans Eyvind Næss, Harald Sig. Pedersen, Njål Kolbeinstveit og Leiv Inge Selvig, men alt står for forfatterens regning.

Noter

1 I et brev forfattet av inspektør Njål Kolbeinstveit.

2 Kindingstad:1998, s 292.

3 Næss: 1986.

4 Fortalt av en sentral person i Rogalandsbankens og Fokus Banks misligholdgruppe for håndtering av tap på næringslivsengasjementer. Et lavt estimat basert på flere uavhengige kilder i bankenes misligholdsavdelinger.

6 Harald Sig. Pedersen til forfatteren.

7 Fortalt til forfatteren av Morten A. Berg.

Bli medlem i Byhistorisk Forening Stavanger!

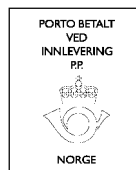
Dersom du er interessert i Stavangers historie, er vår forening noe for deg. Som medlem får du innbydelse til åtte til ti foredragskvelder/byvandringar årlig samt tre nummer av foreningens magasin *Stavangeren*. Magasinet er på ca. 100 sider og inneholder stort sett bare spesialskevne artikler. Det første nummeret i år var viet Stavangers bybilde.

Alt dette er inkludert i medlemskontingenten som er kr 400 for enkeltmedlem og kr 550 for familiemedlemskap. Dersom du tegner medlemskap nå, vil kontingenten gjelde for **både** 2016 og 2017.

På våre nettsider – <http://www.byhistoriskforening.org/> – finner du mengder av historisk stoff om Stavanger og også mer informasjon om foreningen og arrangementene i 2016.

På nettsiden kan du også sende din innmelding. Du kan også sende e-post til pedersen@marstad.net eller ringe/sendt sms til 908 28 467.

RETURADRESSE: BYHISTORISK FORENING STAVANGER,
KRYSANTEMUMSHAGEN 41, 4022 STAVANGER.

Styret i Byhistorisk Forening 2016

Harald Sig. Pedersen

Tlf.: 908 28 467 E-post: pedersen@marstad.net

Hans Eyvind Næss

Tlf.: 51 52 91 34 E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Frederik Hansen

Tlf.: 924 63 324 E-post: frederik@fredhans.no

Anne Tove Austbø

Tlf.: 926 64 860 E-post: anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Henning Hilde

Tlf.: 908 74 492 E-post: henning.hilde@fabricom.no

Sveinung Bang-Andersen

Tlf.: 51 87 04 05 / 951 80 405 E-post: Sveinung.Bang-Andersen@uis.no

Åshild Sæland

Tlf.: 909 34 474 E-post: 2206aashild@gmail.com

Rigmor Haave

Tlf.: 995 61 701 E-post: rigmor.haave@lyse.net

Torolv Hellemo

Tlf.: 916 28 818 E-post: torolv.hellemo@hotmail.com

Jorun Strand Vestbø

Tlf.: 404 07 621 E-post: jorunn.vestbo@online.no

I REDAKSJONEN:

Anne Tove Austbø (redaksjonssekretær), Sveinung Bang-Andersen, Rigmor Haave,
Åshild Sæland og Harald Sig. Pedersen (ansvarlig redaktør)

www.byhistoriskforening.org

ISSN 0806-184X